

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

POHLED NA SOUČASNÉ VÁNOCE OČIMA DVOU GENERACÍ

Autor: Marie Souminová

Vedoucí práce: PhDr. Miloslava Turková, CSc.

Praha 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Rovněž souhlasím se zveřejněním práce v tištěné či elektronické podobě.

V Praze dne 2. 1. 2012

.....

podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Miloslavě Turkové, CSc. za její neobyčejnou vstřícnost, ochotu a cenné rady. Rovněž bych ráda poděkovala své mamince za trpělivost a podporu.

OBSAH

1. Úvod.....	str. 2
2. Cíl a metodologický přístup.....	str. 4
2.1 Téma práce.....	str. 4
2.2 Výzkumná strategie.....	str. 4
2.3 Technika sběru dat.....	str. 4
2.4 Výběr vzorku a prostředí výzkumu.....	str. 5
2.5 Vyhodnocování a interpretace získaných dat.....	str. 7
3. Vánoce jako svátek.....	str. 8
4. Vznik Vánoc a jejich slavení.....	str. 11
4.1 Vznik Vánoc.....	str. 11
4.2 Slavení Vánoc.....	str. 13
4.3 Vánoční strom.....	str. 17
4.4 Ježíšek a jiní vánoční dárci.....	str. 20
4.5 Vánoce ve 20. století.....	str. 21
5. Analýza rozhovorů o současných Vánocích.....	str. 23
5.1 Příprava a průběh vánočních svátků.....	str. 23
5.2 Význam vánočních svátků.....	str. 31
5.3 Negativa vánočních svátků.....	str. 33
5.4 Budoucnost slavení Vánoc.....	str. 36
6. Závěr.....	str. 40
Použité prameny a literatura.....	str. 44

1. Úvod

Vánoce jsou jedním z nejoblíbenějších svátků na celém světě. Ovšem je zajímavé, že jsou tolik oblíbené i v zemi s největším počtem ateistů. Ačkoli jsou některé křesťanské svátky z tohoto důvodu na ústupu či už dávno vymizely z našeho povědomí, Vánoce si drží prvenství v oblíbenosti. I nadále lidi oslovují a to i přesto, že každý rok často slyšíme negativní názory ohledně tohoto svátku. Avšak když si na vánoční shon postěžujeme, nakonec přeci jen podlehneme vánoční atmosféře, kterou jsou nasáklé domovy, ulice, města, země. Negativní názory se nejvíce projevují o adventu. Tedy v době, kdy by se lidé měli na Vánoce připravovat a těšit se na ně. Ano, lidé se připravují, ale dnešní přípravy se od těch minulých liší a to především tím, že lidé je jaksí dělají automaticky, ve spěchu, někdy s nechtíváním a z nutnosti. Samozřejmě, že se spousta lidí těší a rádi si krátí čekání právě sháněním dárků, úklidem, pečením, zdobením bytu. I každý z nás může tuto dobu vnímat poněkud rozdílně.

Vánoce patří mezi svátky, jsou rituálem. Je to tedy něco, co neděláme každý den, co vybočuje z každodennosti.¹ Svátky strukturují čas. Vánoce jsou výročním rituálem, tzn. že se konají pravidelně v určitou dobu, která je posvátná. Řídí se pravidly. Rovněž se řadí mezi přechodové rituály, neboť tento svátek vychází z oslav zimního slunovratu.² Je to čas, kdy si uvědomíme, že jsme téměř na konci roku, že brzy přijde jaro, že se pomalu prodlouží den atp. Jsou to svátky radosti, která je umocněna obdarováním, společným hodováním a i přípravami. Plní i společenskou funkci, neboť se o přípravách na ně bavíme s kolegy v práci, se spolužáky ve škole, se sousedy a příbuznými. Přesto se pohled na Vánoce s postupem času mění. Zvyky a tradice oslabují, nebo se postupně vytráčí, v lepším případě jsou odlišné od těch, které se kdysi dodržovaly. V dřívějších dobách měly své opodstatnění: lidé chtěli vědět, co je příští rok čeká, jaká bude úroda, mladí chtěli vědět zda se ožení nebo vdají. K tomu jim pomáhaly právě různé zvyky, rituály. Dnes jsou spíše vnímány jako zpestření štedrovečerního času. Nejzřetelnější je, že se Vánoce velmi často slaví především s ohledem na děti³ a z pohledu dospělých především pro děti. Mnoho dospělých jim proto chce dopřát krásné zážitky ve formě nazdobeného stromku, pěkných dárků a i zvyků, ke kterým se po

¹ Sokol, J.: Člověk a náboženství, kap. 4, Portál, Praha, 2004.

² Genep, A. Van: Přechodové rituály, Lidové noviny, 1997, s. 164.

³ Dvorský, L., in Frolec: Vánoce v české kultuře, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 324.

letech vrátili nebo se snaží vrátit, ačkoli mnohdy nevědí, jaký měl ten který zvyk význam, proč se vlastně dělal. A pokud to vědí, nepřikládají tomu na důležitosti.

Vánoce jsou mnohdy vrcholem celého roku, zastínily i mnoho jiných svátků, které buď zcela vymizely, nebo se neslaví s takovým nadšením (např. Velikonoce).

Ze všech těchto důvodů jsem si zvolila oslavy vánočních svátků jako téma své bakalářské práce. Při koncipování dílčích problémových okruhů, kterými jsem se chtěla zabývat jsem vycházela z různých zdrojů. Nejprve jsem se seznámila s širokou škálou literatury od prací Čeňka Zíbrta⁴ až po díla Václava Frolce⁵ a Věry Frolcové⁶ či manželů Petra a Pavlína Kourových⁷. Inspiraci pro reflexi pohledu na současné vánoční svátky jsem mimo jiné čerpala i ze studentských prací zabývajících se tímto problémem⁸. Nejblíže mému tématu byla práce L. Králíčkové, avšak ta se primárně zabývala vánočním darem. Práce P. Greifové sice popisovala současný význam Vánoc, ale věnovala se především vánočním symbolům a jejich transformaci. Svůj vlastní výzkumný úkol jsem ovšem formulovala odlišně. Šlo mi především o pohled respondentů dvou generací na současné Vánoce. V neposlední řadě jsem vycházela i z děl autorů⁹ zabývajících se problematikou svátků či rituálů jako takových.

⁴ Zíbrt, Č.: Veselé chvíle v životě lidu českého, Vyšehrad, Praha 2006.

⁵ Frolec, V., Vánoce v české kultuře, Vyšehrad, Praha, 2001.

⁶ Frolcová V., Večerková E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010.

⁷ Koura, P., Kourová, P.: České Vánoce od vzniku republiky do sametové revoluce, Dokořán, Praha 2010.

⁸ Greifová, P.: Současný význam Vánoc. Rukopis, FHS, 2007; Králíčková, L.: Vánoční dar v kontextu české společnosti aneb Problematika symbolické směny z pohledu sociální a kulturní antropologie, rukopis, FHS, 2005; Křepelková, M.: Reflexe pražské vánoční atmosféry: vánoční atmosféra v Praze ve 30. letech 20. století a v současnosti. Rukopis. FHS, 2003.

⁹ Eliade M.: Posvátné a profánní, Oikúméné, Praha, 2006; Genep, A. Van.: Přechodové rituály, Lidové noviny, 1997; Sokol, J.: Člověk a náboženství, Portál, Praha, 2004.

2. Cíl a metodologický přístup

2.1 Téma práce

Zajímá mne jak dnes lidé vnímají Vánoce a dění kolem nich. Co jim tyto svátky přináší, jak vnímají atmosféru či jaký vztah mají k obdarovávání, resp. k dárkům. Jaké místo zaujímají tyto svátky v životě respondentů. Cílem je tedy zjistit jak k Vánocům přistupují a jak toto vánoční období reflektují současníci a to na příkladu dvou generací: mladých rodin s dětmi a lidí, kterým je kolem šedesáti let.

2.2 Výzkumná strategie

Vzhledem k cíli svého výzkumu, kterým je reflexe pohledu na současné Vánoce a názor jednotlivých lidí z osloveného souboru respondentů dvou generací na ně, jsem si jako výzkumnou strategii zvolila kvalitativní výzkum.¹⁰ Tento postup mi umožnil výzkumné otázky přetvářet a modifikovat. V rámci výzkumu jsem zvolila několik základních problémových rovin, a to příprava a průběh vánočních svátků, význam vánočních svátků, negativa vánočních svátků a budoucnost a slavení Vánoc.

2.3 Techniky sběru dat

Sběr dat byl uskutečněn metodou polostrukturovaného rozhvoru.¹¹ Ten umožnil respondentům, aby mohli zcela volně reagovat na otázky a hlavně jim nechal volnost v odpovědích a formulacích. Předem připravené otázky, které jsem jim pokládala, byly důležité zejména pro mne jako výzkumníka, abych se zeptala na to, co mne zajímá a co je pro mne ve výzkumu důležité. Otázky jsem doplňovala vyjasňujícími dotazy, které vyplynuly z rozhvoru. Předem připravené otázky a tématické okruhy mi pomohly zachovat určitou

¹⁰ Hendl, J.: Kvalitativní výzkum, Praha, 2005, s. 50; Disman, M., Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele, Karolinum, Praha, 2002, s. 304.

¹¹ Moodle.fhs.cuni.cz. [citováno 6. 4. 2011]. Dostupné z WWW:

<<http://moodle.fhs.cuni.cz/mod/resource/view.php?id=8839>>; tedy rozhovor s návodem jak to uvádí Hendl: Hendl, J.: Kvalitativní výzkum, Praha, 2005, s. 174, 175.

strukturu všech rozhovorů aniž by nějak omezovaly respondenty. Řazení otázek pro mne nebylo závazné a mohla jsem je tedy přizpůsobit výpovědím respondenta. Polostrukturovaný rozhovor byl rozdělen na několik tématických okruhů: průběh vánočních svátků (přípravy, zvyky, účastníci, ...), význam těchto svátků pro respondenta, pozitiva a negativa slavení Vánoc z pohledu respondenta, budoucnost slavení Vánoc.

Tato témata byla rozšířena o upřesňující a doplňující otázky, protože respondenti se často spokojili s jednoslovnou odpovědí či nevěděli jak by se měli přesně vyjádřit.

2.4 Výběr vzorku a prostředí výzkumu

Pro svůj vzorek jsem si zvolila účelový výběr.¹² Vybrala jsem si respondenty dvou generací žijících v menších obcích, které patří do okresu Praha-východ a nachází se nedaleko hlavního města. Při sestavování výchozího vzorku jsem rovněž využila metodu tzv. sněhové koule (snowball sampling)¹³, jelikož se sama tolik nepohybuji mezi rodinami s dětmi či mezi staršími lidmi. Respondenti mne tedy odkazovali na své přátele nebo příbuzné, kteří byli ochotni zúčastnit se výzkumu. Při sestavování výchozího vzorku jsem se snažila, aby byla obě pohlaví zastoupena stejně (pohled na Vánoce ze strany mužů a žen), avšak ve výsledku v souboru respondentů ženy lehce převažovaly nad muži. Pro zachování anonymity respondentů jsem se rozhodla jednu skupinu – třicátníci – označovat písmeny a druhou skupinu – šedesátníci – číslicemi. První skupinou byli lidé ve věku od 29 do 39 let, kteří žijí v manželském či partnerském svazku a mají alespoň jedno dítě. Druhou skupinu tvořili lidé ve věku od 58 do 65 let. Zde již nehrál roli ani jejich rodinný stav, či to, zda mají vnoučata. V první skupině jsem měla 10 respondentů, ve druhé 9. Výzkum probíhal především v domácnostech respondentů. Rozhovory jsem se souhlasem dotazovaných nahrávala na diktafon.

Seznam a charakteristika respondentů

¹² Disman, M.: Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele, Karolinum, Praha, 2002, s. 112.

¹³ Hendl, J.: Kvalitativní výzkum, Praha, 2005, s. 152.

Tabulka č. 1

Respondenti ze skupiny třicátníků

Respondent	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Zaměstnání
A	žena	29	SŠ	na mateřské dovolené
B	muž	39	SOU	čistič komunikací
C	žena	30	VŠ	OSVČ
D	muž	39	VŠ	podnikatel
E	žena	31	SŠ	Asistentka/na mateřské dovolené
F	muž	35	VŠ	IT technik
G	žena	29	SŠ	policistka
H	žena	32	SŠ	recepční
CH	muž	34	SŠ	asistent v CK
I	žena	34	SŠ	prodavačka

Tabulka č. 2

Respondenti ze skupiny šedesátníků

Respondent	Pohlaví	Věk	Vzdělání	Zaměstnání
1	žena	58	SŠ	v domácnosti
2	muž	59	SOU	opravář motorových vozidel/podnikatel
3	žena	63	SOU	v důchodu
4	žena	59	SOU	poštovní úřednice
5	muž	58	VŠ	počítačový grafik
6	žena	62	SOU	cukrářka
7	muž	60	SOU	podnikatel
8	muž	65	SŠ	v důchodu
9	žena	59	SOU	pokojská

Před začátkem rozhovoru jsem respondenty stručně seznámila s tématem a s tím, jak bude rozhovor přibližně probíhat. Byli srozuměni s tím, že je jejich účast dobrovolná a že tedy mohou od výzkumu ustoupit. Rovněž jim bylo sděleno, že výzkum probíhá anonymně a že se tedy jejich jméno nebude nikde uvádět. Vzhledem k vybranému tématu se většina respondentů k dotazům stavěla kladně, neboť toto téma jim nezasahovalo příliš do soukromí a intimního života.

2.5 Vyhodnocování a interpretace získaných dat

Analýzu dat jsme prováděla prostřednictvím otevřeného kódování – tedy psaním poznámek již během rozhovoru, abych si roztřídila data a našla společné znaky nebo naopak rozdíly ve výpovědích respondentů. Rozhovory s respondenty zaznamenané na diktafon jsem následně přepisovala na osobním počítači a to ve formě doslovné transkripce¹⁴. Přepsaný text jsem poté rozdělila na jednotky na základě toho, o čem daná část vypovídala nebo jaké téma reprezentovala. K jednotlivým odstavcům či větám jsem přiřazovala kódy, tedy pojmy, které nejlépe vystihovaly jejich obsah. Tak jsem mohla porovnávat nejen jednotlivé části téhož rozhovoru, ale i samotné rozhovory. Vytvořila jsem seznam kódů, které byly následně řazeny do kategorií na základě příslušnosti ke stejnému jevu.¹⁵ Díky tomuto postupu jsem našla stěžejní témata všech zapsaných rozhovorů, která jsem se následně pokusila interpretovat s ohledem na svůj cíl výzkumu.

¹⁴Hendl, J.: Kvalitativní výzkum, Praha, 2005, s. 208.

¹⁵Tamtéž, s. 211- 222, 247, 248; Moodle.fhs.cuni.cz. [citováno 6. 4. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://moodle.fhs.cuni.cz/mod/resource/view.php?id=8388>>.

3. Vánoce jako svátek

Vánoce patří ke svátkům. Svátek je vybočením z každodennosti, ze stereotypu či všednosti. Právě svátek umožňuje člověku, aby se na chvíli vymanil z naléhavosti všedního dne, kdy stále někam spěchá, musí něco stihnout. Svátek je opakem – člověk si užívá chvíle klidu, je uvolněný, žije okamžikem, v přítomnosti. Sváteční život je společný a veřejný. Organizovaná a rozsáhlá společenství dříve vyžadovala, aby se všichni obyvatelé sešli na určitém místě a společně oslavovali. Tak svátek obnovuje a udržuje společnost. Slavnost se v různých kulturách liší, ale vždy obsahuje něco společného: všem známý sváteční obřad či rituál, tanec a zpěv, společné jídlo a pití.¹⁶ Účast na rituálu znamená přijetí¹⁷ a přihlášení se k něčemu závaznému. Různé akty a úkony se obracejí k minulosti, k původu společenství a hlavně k zemřelým předkům. Svátek je spojen i s posvátnými místy a předměty, které neslouží k běžným účelům. Jsou vyňaty ze všedního použití. Rovněž i vstoupení na takové místo vyžadovalo zvláštní úkony a chování.¹⁸

Sváteční příležitosti byly především přírodní a kosmické. V zimě se svátky týkají smrti, pochmurného období, kdežto jarní svátky oslavují příchod nového života. Podobně je tomu u zimního slunovratu, kdy se očekává, že přijdou lepší časy. Nejrozšířenějším svátečním obdobím je každoroční obnova společnosti a světa. Jak příroda uvadá a poté opět rozkvétá, tak i v různých kulturách se staré ruší a následuje „znovuzrození“, které není obtěžkáno minulostí.¹⁹

Mezi sváteční okamžiky patří i tzv. přechodové rituály.²⁰ Člověk postupně přechází z jedné společnosti do druhé, z jednoho životního období do jiného. Sem patří i kosmické přechody od jednoho ročního období k druhému (slunovrat, rovnodennost) nebo od jednoho roku k druhému. Neboť i ve vesmíru jsou stádia přechodu, relativního klidu a zastavení a postupu kupředu. Tyto rituály A. Van Gennep rozdělil na tři části: preliminární (odloučení), prahové (pomezí), postliminární (sloučení, přijetí).²¹ I když se toto rozdělení většinou pojí s jedincem, je důležité si uvědomit, že Vánoce byly a jsou přechodovým obdobím v roce.

¹⁶ Sokol, J.: Člověk a náboženství, Portál, Praha, 2004, s. 20.

¹⁷ Např. v republikánském Římě znamenala neúčast ztrátu občanství, in Sokol: Člověk a náboženství, Portál, Praha, 2004, s. 20.

¹⁸ Sokol, J.: Člověk a náboženství, Portál, Praha, 2004, s. 21.

¹⁹ Tamtéž, s. 22.

²⁰ Gennep, A. Van.: Přechodové rituály, Lidové noviny, 1997, s. 164.

²¹ Tamtéž, s. 13,19.

Lidé se na ně připravovali půstem – ten patří do rituálů odloučení.²² Pomezím obdobiím jsou tedy vánoční svátky, dnes většinou zakončené společnou hostinou. V této době se lidé loučili se starým rokem (tam, kde se přechod do nového roku slavil 25. prosince) nebo se zimou (zimní slunovrat) a zároveň se vítali s novým obdobím, s novou budoucností, kterou jim poodhalovaly a zajišťovali různé rituály (dnes bychom řekli vánoční zvyky a tradice). Pohanské rituály se týkaly především vyhánění zimy a vítání jara, neboť lidé byli závislí na úrodě. Později se tyto rituály smíchaly s rituály církevními, které měly a mají svá pravidla. Postupně se magicko-náboženský ráz vytratil, jediné co zůstalo je to, že někteří lidé stále vnímají Vánoce jako jakýsi přechod do nového roku, i když ten se oficiálně slaví o několik dní později. Je tomu tak pravděpodobně proto, že Vánoce trávíme se svými nejbližšími, kdežto oslavy Nového roku slavíme s kamarády či úplně cizími lidmi mimo domov, nebo dokonce v nejužším rodinném kruhu bez velkých příprav jaké bývají právě na vánoční svátky.

Podle Eliadeho se svátek odehrává v posvátném čase.²³ Pro archaického člověka neměl cenu reálný, ale posvátný čas, tedy to, co konal s určitými gesty, rituály a předměty. Úkony se týkaly napodobení či opakování mýtického vzoru (tzn. úkonu, který byl poprvé proveden bohem či předkem). Posvátná událost je rituálem zpřítomněna, člověk jakoby znovu prožívá mýtický okamžik.²⁴ Pomineme-li pohanské Vánoce, ty křesťanské právě zpřítomňují opětovné narození Krista, které je nadějí pro všechny lid. Lze tedy tvrdit, že Vánoce zpřítomňují mýtický čas Zrození Páně.

Svátky však neměly jenom posvátný a vážný charakter. Byly také příležitostí pro uvolnění, „vypuštění páry“. Různé slavnosti a oslavy v sobě měly smíchový charakter.²⁵ Ovšem i zde hrál přítomný čas svou roli, neboť jen o slavnostech platila jistá pravidla, která se netýkala každodennosti. Typickou formou oslav byl karneval nebo masopust. Ten představoval jakýsi druhý život lidu. Proti němu stály oficiální svátky, které byly naopak vážné. Kultura karnevalů se rozvinula především ve středověku, měla svou řeč a gesta, své znaky. V karnevalu se vše obracelo naruby, především hierarchické vztahy. Jelikož tato kultura postupně zanikala a hlavně se transformovala, je dodnes těžké pochopit některé její projevy, které se zachovaly do naší současnosti (masky, převleky, pokřiky či popěvky). Jisté je, že lid se různými slavnostmi snažil uvolnit, pobavit a na chvíli se vymanit z každodenních starostí o vlastní živobytí. V lidové zábavě jsou typické převleky, to se nevyhnulo ani

²² Tamtéž, kap. 6.

²³ Eliade M.: Posvátné a profánní, Oikúméné, Praha, 2006, s. 58.

²⁴ Tamtéž, s. 60.

²⁵ Bachtin, M.: Francois Rabelais a lidová kultura středověku a renesance, Argo, Praha, 2007.

Vánocům. Tak po domech chodily různé tajemné bytosti a na ulicích se to hemžilo průvody v maskách. Smíchový charakter svátků však narážel na církevní zákazy a připomínky, neboť církve měla za to, že její svátky by měly být střídme a vážné.

Dnes jsou svátky vnímány úplně jinak než kdysi. Jediné co zůstalo je to, že jsou i nadále vybočením z každodennosti, můžeme den či několik dnů strávit „jinak“. I když dnes by se dalo říct, že život není natolik těžký, aby se člověk jednou za čas potřeboval uvolnit. Naši předci neznali víkendy ani dovolené, pracovali těžce a dlouho, proto svátkům přikládali větší význam než my. Různé rituály umožňovaly lidem nahlédnout do budoucnosti a v případě dobrých znamení je uklidnit tím, že je čeká dobrý rok. Dnes se však z magických rituálu vytratila jejich moc a staly se spíše bezduchou zábavou. Avšak vánoční svátky (i jiné) lidi i nadále oslovují, vzbuzují v nich jakýsi úžas a kouzlo a pocít, že je nad námi něco víc²⁶. „Ať chce či nechce, nese profánní člověk nadále stopy člověka náboženského, jenže zbavených náboženských významů.“²⁷

²⁶ Pro jednoho z respondentů mají Vánoce mimo jiné náboženský ráz. Někteří z dotazovaných rovněž mluvili o kouzlu Vánoc, o tajemnu – tedy o něčem nadpřirozeném.

²⁷ Eliade, M.: Posvátné a profánní, Oikúméne, Praha, 2006, s. 135.

4. Vznik Vánoc a jejich slavení

4.1 Vznik Vánoc

Vánoce jsou jedním z nejstarších svátků v Evropě. V liturgickém roce se objevují od 4. století: na Východě to byl svátek duchovního narození Božího syna (6. leden), tedy událost spojená s Ježíšovým křtem v Jordánu, na Západě svátek Vtělení a Kristova narození v Betlémě (25. prosinec). Jak vidno, již od samého počátku existovaly rozdíly v datech slavení Vánoc, které přetrvaly v křesťanském Východě a Západě až do současnosti.²⁸ Prvotní křesťanství slavilo především Kristovo vzkříšení, zatímco narození Ježíšovo zůstávalo stranou. Šestého ledna se připomínal křest Krista, toto datum je spjato se starým církevním svátkem Epiphania, Zjevení Páně.²⁹ Na Východě se ve 4. století slavilo Narození 25. prosince. Když z Východu proniklo křesťanství do Říma, střetlo se s pohanským řeckořímským kultem narození nepřemožitelného Slunce, slunečního božstva, jehož svátek se slavil 25. prosince v době zimního slunovratu.³⁰ Církev proti Slunci postavila od roku 336 n.l. Ježíšovo narození jako den příchodu slunce na zem (to má souvislost s vánočním světlem, které je dodnes považováno za jeden z nejdůležitějších vánočních symbolů³¹). Pro vývoj vánočních svátků byly důležité i saturnálie, nejpopulárnější svátky Římanů, konané na počest boha Saturna. Slavily se od 17. prosince týden až čtrnáct dní. Byly to dny rozpustilosti, nevázanosti, chvilkového návratu do zlatého věku. Lidé nepracovali, navštěvovali se a dávali si dárky.³² Co se týče Nového roku, ten se slavil již v předkřesťanské době. Byl to čas přechodu od starého k novému, v archaických kulturách se Novým rokem začínalo úplně nové období bez návaznosti na rok předešlý. Byl to i významný přechod v zemědělském roce. Pro svůj pohanský původ však nebyl 1. leden u církve oblíben, protože se Nový rok vítal bujarými oslavami a veselicemi. Církev na tento den stanovila svátek Obřezání Páně. Je nutné zdůraznit, že 1. leden nebyl všude považován za přechod do nového roku. V různých dobách a v různých zemích mohl první novoroční den připadnout na 1. březen, 1. září, 25. prosinec

²⁸ Frolcová V., Večerková E.: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*, Vyšehrad, Praha 2010, s. 17.

²⁹ Frolec V.: *Vánoce v české kultuře*, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 43.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Jak potvrdila většina respondentů, je pro ně světelná výzdoba velmi důležitá.

³² Zeman, J.: *Hoj ty Štědrý večere aneb jak se slavily Vánoce ve staré Praze*, Akcent, Třebíč 2007, s. 68.

nebo na Velikonoce. Nejběžnějším datem počátku nového roku byl ve středověku právě 25. prosinec – prvním novoročním dnem byl Svátek Narození Páně. Ve 2. polovině 16. století se postupně ustanovily oslavy Nového roku na 1. ledna.³³ Tak byly tyto tři sváteční termíny (25. prosinec³⁴, 1. a 6. leden) v minulosti počátky roku a prolínání novoročních obyčejů s vánočními našlo v lidovém prostředí zvláštní sílu i setrvačnost.³⁵ V kalendářích docházelo ke spojování či sblížování počátku občanského roku s oběma hlavními vánočními termíny. Ve venkovském prostředí až do pozdního středověku působilo, i přes složité úpravy kalendáře, jarní novoročí. Nevyřešil to jednotně ani gregoriánský kalendář.³⁶ I přesto, že se data nekryjí, převládá všeobecný názor, že oslava Vánoc vychází z období předkřesťanských oslav slunovratu. Avšak vyskytují se názory, že tomu tak pravděpodobně nebylo. Návrat slunce zřejmě nebyl pro člověka, spojujícího postup přírodního cyklu s úsilím o živobytí, předmětem uctívání. Tím byl kult předků, který souvisel s kultem země a plodností. Ještě dlouho po zavedení křesťanství zůstala vánoční doba tajemným časem, kdy se měli vracet duchové, kteří prospívali nebo škodili společnému dílu pokolení. O Vánocích si udržel snad nejdelší životnost zvyk neodnášet ze stolu o svaté noci pokrmy, neboť se věřilo v přechodný návrat zemřelých předků na zem.³⁷

Nejstarší známé oslavy Vánoc měly kolektivní charakter a nebyly tolik vážné. Byly veřejnou záležitostí, stejně jako ostatní svátky, protože „svátek předpokládá existenci trvalého ideového a kulturního svazku mezi lidmi“³⁸. Teprve až o několik století později se vánoční oslavy stáhly z ulic do domů, k rodinným stolům a krbům. Podobně je tomu s vlastními oslavami i dnes. Venkovnímu prostoru zůstala sváteční výzdoba, zejména světelná.

Jak známo, církev nikdy nemohla přemoci pohanské zvyky, lidové pověry a obřady. U evropských národů byla značně rozšířena představa, že o dlouhých zimních nocích je svět zaplněn démonickými bytostmi. Tyto představy se dostávaly do střetu s církví. Ta se jim tedy snažila přizpůsobit tak, aby to vyhovovalo jak jí, tak i lidu. Tak se stalo, že splynuly lidové obyčeje s církevními svátky. Církev dala ve svém kalendáři pevné místo světcům, což vedlo

³³ Vavřínová, V.: Malá encyklopedie Vánoc, Libri, Praha 2001, s. 165.

³⁴ Štědrý večer, tedy 24. prosinec, nepatří do křesťanských Vánoc. Končí jim Advent a také postní období, proto měly štědrovečerní večere slavnostní ráz. Štědrý den je často lidmi mylně zaměňován se dnem narození Ježíše Krista, tedy s 25. prosincem. Jelikož je tento den v našich končinách mnohem důležitější než samotný následující svátek, přikláním se občas k laickému označování Štědrého dne jako Vánoc.

³⁵ Frolcová V., Večerková, E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010, s. 18, 19.

³⁶ Gregoriánský kalendář byl roku 1582 zaveden, aby opravil nepřesnosti v juliánském kalendáři, který v 16. století předstihl o 10 dní přírodní rytmus daný oběhem Země kolem Slunce. V novém kalendáři byly přebývající dny vypuštěny a byl zaveden přestupný rok. Dnes je rozdíl mezi juliánským a gregoriánským kalendářem 13 dní.

³⁷ Frolcová V., Večerková, E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010, s. 19

³⁸ Frolec, V., Vánoce v české kultuře, Vyšehrad, Praha, 2001, s.18.

k překrytí významných dnů pohanského kalendáře. Avšak křesťanské i pohanské se propojilo v lidových tradicích a svátcích natolik, že je dnes téměř nemožné je od sebe oddělit.

Pohanské kořeny má zřejmě i samotné slovo Vánoce. Tento název vychází z německého Weihnachten, které lze volně přeložit jako posvátné, svaté noci. Zřejmě šlo o předkřesťanské sváteční dny, patrně spjatých s událostí zimního slunovratu.³⁹ Název byl pravděpodobně převzat již v předcyrilometodějské době, ale co znamenaly původní slovanské „svaté noci“ už zřejmě nikdy nezjistíme. Vánoce se jako lidový pojem nedostaly do liturgického jazyka, zřejmě proto, že odkazovaly na pohanské svátky. Název však byl natolik zakořeněný, že zůstal trvalou součástí české slovní zásoby, i když přijal církevní podobu a význam. Ve slovanském liturgickém jazyce se svátky vánočního cyklu označují přeloženým starolatinským termínem *nativitas Domini nostri Jesu Christi* (narození Pána našeho Ježíše Krista).⁴⁰ Zkrácením jen na „narození“, se dnes v některých zemích označují Vánoce (např. španělské Navidad, ruské Rožděstvo apod.). U severských národů zůstalo označení znamenající „svátek“ (jul, jól, juhla). Podobně je tomu u zmiňovaného německého názvu Weihnachten.

4.2 Slavení Vánoc

O tom, jak se slavily první Vánoce moc nevíme. Nejstarší dílo o vánočních svátcích u nás latinsky sepsal český benediktin Jan z Holešova podle vyprávění mnicha Aleše. Díky němu víme jak se slavil Štědrý večer v době Karla IV.⁴¹ Z tohoto díla se tak můžeme dozvědět, že se lidé v předvečer Narození Páně na jedné straně postili, na druhé straně byli kritizováni za přežíraní a opíjení se. Dále, že hospodáři otevírali svá stavení, aby mohl každý svobodně vstoupit a dostat pohoštění. Že si lidé v předvečer Narození Páně posílali štědrého večera – příjemné a vybrané věci, a zvláště vonné, vložené mezi dvěma krásnými miskami (co to přesně bylo není zmíněno). Samozřejmě se kritizovaly různé pověry, např. to, že se štědrý večer posílal nejen na památku nebeského seslání, ale i proto, aby dotyčný během roku nezchudnul. Z tohoto díla se dočteme o předchůdci vánočky, o bílém chlebu, který ležel na stole a čeled' z něj mohla ukrajovat pro sebe a chudé. I zde se však kritizuje v některých

³⁹Frolec, V., Vánoce v české kultuře, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 21, 23.

⁴⁰Tamtéž.

⁴¹Frolcová, V., Večerková, E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010, s. 28; Zeman, J.: Hoj ty Štědrý večere aneb jak se slavily Vánoce ve staré Praze, Akcent, Třebíč 2007, s. 69.

končinách zachovaný zvyk nechávat na stole chléb pro bůžky. Dále je zde zmiňovaný zvyk stlát slámu do jizeb a kostelů.⁴²

Příznačné je, že křesťanské teologické výklady pojal lid po svém. Tak vzniklo „lidové křesťanství“, v němž se křesťanské spojovalo s pohanským. Vztah oficiálních a lidových kalendářů se vyvíjel pozvolna a směřoval k tomu, aby pohanské obřady nerušily církevní svátky křesťanů. Navíc se církev chtěla přizpůsobit lidovým oslavám a nahradit pohanské svátky svátky církevními. To se jí v podstatě povedlo, neboť staré tradice různých svatvečerů, zvláštních dnů a nocí, které předcházely hlavním křesťanským svátkům, mohly být postupně nahrazovány svátky svatých.⁴³ Ty spadají především do přípravného období – adventu, který začíná nedělí nejbližší svátku sv. Ondřeje (30. listopadu) a končí západem slunce na Štědrý večer. Úlomky ze slavení svátků svatých jsou nám známy i dnes, avšak již nejsou brány až tolik vážně, či se nijak zvlášť neslaví. I dnes se např. na sv. Martina v některých rodinách peče husa, na sv. Barborku řezou větvičky, ale nic víc. Jediné, co se nám zachovalo z předvánočního času a z lidových radovánek v podobě průvodů a masek, které probíhaly po celé vánoční období, je chození Mikuláše, čerta a anděla. Pro většinu lidí tím začíná skutečný vánoční čas. Ve staré Praze ještě na začátku 20. století chodili spolu s čertem (nebo i bez něj) smrtka či žid, kteří také strašili děti.⁴⁴ Návštěvy svatého Mikuláše byly vždy pečlivě připravovány a měly kulturní a výchovný charakter. Kromě Mikuláše však po domácnostech chodili i jiní „svatí“, např. Barborky nebo sv. Lucie, což se v povědomí některých lidí dodnes zachovalo, ale nikdo neví proč tomu tak bylo. Kromě postav, které odkazovaly na světce, chodila po domech různá strašidla. Jedním z nich byla Perchta či Peruchta, kterou se strašily děti, když se příliš najedly nebo jedly předčasně. Peruchta měla přijít a za trest jim rozpárat břicho.⁴⁵ V jižních Čechách se však Perechtou označuje maškara, většinou v podobě kobyly, se kterou se obchází ve vánoční a masopustní době.⁴⁶ V podstatě o vánočních svátcích chodily různé postavy, které můžeme občas i dnes potkat na ulicích o Masopustu. Zajímavou postavou byly ometači (či kalousi, kališi). Ti chodili do krámů a do pekařských příbytků, kde ometali prach ze zboží, nábytku i samotného hospodáře a za to dostávali něco k jídlu či pití.⁴⁷ V Praze chodili za almužnu ometači a ometačky po obydlích. Většinou to byly chudé ženy nebo umělkyně, aby si tak na vánoční svátky přilepšily. Chodily

⁴²Zeman, J.: Hoj ty Štědrý večere aneb jak se slavily Vánoce ve staré Praze, Akcent, Třebíč 2007, s. 70, 71.

⁴³Frolcová, V., Večerková, E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010, s. 19; Frolec, V.: Vánoce v české kultuře, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 23.

⁴⁴Zeman, J.: Hoj ty Štědrý večere aneb jak se slavily Vánoce ve staré Praze, Akcent, Třebíč 2007, s. 30

⁴⁵Zíbrt, Č.: Veselé chvíle v životě lidu českého, Vyšehrad, Praha 2006, s. 81 – 83.

⁴⁶Tamtéž, s. 85.

⁴⁷Tamtéž, s. 57.

i bohaté dámy, které vybíraly na dobročinné účely. Jednou z posledních ometaček byla známá herečka Růžena Nasková⁴⁸. Se svými hereckými skeči jako ometač začínal i Vlasta Burian. Dalo by se říci, že v Praze byla podstatná část ometačů z divadelní branže a tak ihned po „představení“ v domácnostech chvátali do divadla či kabaretů, aby stíhali svá přestavení, která byla díky mecenášům i pro chudinu.⁴⁹ Jak se herci stávali známými, byli jako ometači velmi žádaní a často i dopředu „zamlouvání“. Dnes ometače nikdo nezná (snad až na výjimky). Ze starých tradic nám však zbyly obchůzky Tří králů, i když pravda v okleštěné podobě. Dříve na tyto obchůzky chodili učitelé s žáky, koledovali, vykuřovali a vykropovali přibytky a psali začáteční písmena K+M+B na dveře. K těmto úkonům se připojovaly i žertovné obřady, pověry a věštby.⁵⁰ Podstatné je, že lidé tento vánoční čas vlastně trávili společně, neboť do domácností stále někdo chodil, buď strašil a nebo naopak obdarovával či dělal nějaký úkon, který přinesl štěstí do obydlí. Pokaždé se zpívalo, hrálo nebo tančilo. Stále se něco dělo. Jak ubývalo tradic, tak se pomalu i dveře domácností zavíraly od okolního světa.

Podstatně déle než obchůzky a koledování se zachovaly různé zvyky, které napovídaly co rodinu čeká v budoucnu. V dobách, kdy lékařská péče téměř neexistovala, kdy každý porod byl nebezpečný a kdy neúroda znamenala neštěstí pro celé hospodářství, se lidé snažili dozvědět, co je čeká po celý příští rok. Štědrý večer byl vnímán jako něco kouzelného, tajemného a mocného, proto není divu, že se většina úkonů děla právě o tomto dnu. Často se prováděly různé magické úkony spojené s očistou obydlí, např. se vykuřovalo obydlí v kostele žehnanými bylinami a vykropovalo svččenou vodou. To od středověku vykonávali kněží a jejich pomocníci. Později tak činili sami hospodáři.⁵¹ Tato tradice se zachovala dodnes v podobě pálení františků, i když se již nespojuje s očistou obydlí od škodlivých sil, ale spíš s příjemnou a hlavně vánoční vůní. Vykuřování má původ v uctívání ohně, hospodáři často zbytky ze štědrovečerní večeře házeli do kamen, aby oheň domu neuškodil. Církev dala ohni dvě podoby: věčné světlo a svícení svíčkami (ty zdobí okna našich obydlí během vánočních svátků dodnes).⁵² K zajímavějším a snad i zábavnějším zvykům patřily ty, které umožnily nahlédnout do budoucnosti. Pro starší a nemocné byla nejdůležitější otázka délky

⁴⁸ Zeman, J.: Hoj ty Štědrý večere aneb jak se slavily Vánoce ve staré Praze, Akcent, Třebíč 2007, s. 12.

⁴⁹ Zeman, J.: Hoj ty Štědrý večere aneb jak se slavily Vánoce ve staré Praze, Akcent, Třebíč 2007, s. 15, 16.

⁵⁰ Zíbrt, Č.: Veselé chvíle v životě lidu českého, Vyšehrad, Praha 2006, s. 62. Různých obchůzek, koledníků, maškar atp. bylo hodně a není zde místo je popisovat všechny.

⁵¹ Frolcová, V., Večerková, E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010, s. 48.

⁵² Frolec V., Vánoce v české kultuře, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 58 – 59.

života, pro mladé vdavky nebo ženitba.⁵³ Všem šlo také o to, dozvědět se zda bude příští rok bohatý či chudý, co se urodí a co ne. Existuje nespočet předpovědí různého druhu za pomoci různých předmětů, magie slova i tabu. Dnes se nad tím spíše pousmějeme, ale v dobách, kdy si člověk nemohl být ničím jistý, měly tyto úkony nemalý vliv na lidskou psychiku.

Tak se např. z obrazů, které vytvářelo lití olova nebo vosku věštilo štěstí či smutek, úroda a neúroda, avšak hlavně v nich dívky hledaly či hádaly, kdo bude jejich ženichem. Takových praktik, díky kterým dívky mohly zjistit, kdo bude jejich ženich, či zda se vdají je nespočet. U nás je dodnes známé házení střevícem. Když špička směřuje ke dveřím, dívka se do roka vdá. Tato praktika je rozšířená po celé Evropě, ale netýkala se jenom vdavek. Nejčastěji se tím prostě určovalo, zda dotyčný odejde z domu či nikoli. Nejznámější a nejrozšířenější vánoční věštby jsou spjaty s jablky a ořechy. Rozkrajování jablíčka a jeho význam není snad nutné připomínat. Opět se jednalo o zvyk, který se týkal zdraví a života. Obměnou bylo věštění z jádra rozlousknutého ořechu. Tyto dvě plodiny nebyly vybrány náhodou, protože odedávna platí jako symbol plodnosti.⁵⁴ Spíše než věštění z jader ořechů se nám dochoval zvyk pouštění skořápek po vodě, ze kterých se rovněž věštilo jaký kdo bude mít osud. Kromě věštění se symbolicky omotávaly nohy štědrovečerního stolu, aby rodina zůstala pohromadě, pod stůl se kladla sláma (obřadní přinášení slámy do světnice mělo několik podob, kladení slámy pod stůl se zachovalo nejdéle a bylo spíš pozůstatkem zvyku rozkládat slámu po celé místnosti), která symbolizovala plodnost a blahobyť.⁵⁵

Jako všechny magické úkony, tak i ty na Vánoce měly své zákazy, svá tabu. Tak se na Štědrý den nesmělo půjčovat nic z domu, aby skrze vydané věci nemohlo do domu proniknout zlo. Nesmělo se šít, plést, zakazovalo se mlácení a hlučení.⁵⁶ Dodnes se zachoval zvyk, že nikdo nesmí odejít od štědrovečerního stolu, jinak zemře. Podobně se držel zvyk nevycházet do půlnoci z domu.⁵⁷ I lichý počet u štědrovečerního stolu znamenal smrt, proto se zvali hosté nebo se narychlo někdo sháněl. Nebo, pokud byl čas, se prostřel alespoň příbor navíc.⁵⁸ Prostírání pro jednoho člověka navíc (jak potvrdili i někteří respondenti z mého výzkumu⁵⁹) se dodržuje dodnes.

Vánoce si nelze představit bez štědrovečerní večeře. Její štědrost spočívala především v pestré skladbě pokrmů. Na stole mělo být devět chodů. Věřilo se, že čím více chodů, tím

⁵³ Frolcová, V., Večerková, E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010, s. 164;

Frolec, V.: Vánoce v české kultuře, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 70 – 71.

⁵⁴ Frolec, V.: Vánoce v české kultuře, Vyšehrad, Praha, 2001, s. 170.

⁵⁵ Frolcová, V., Večerková, E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010, s. 160 – 163.

⁵⁶ Tamtéž, s. 50, 51.

⁵⁷ Zeman, J.: Hoj ty Štědrý večere aneb jak se slavily Vánoce ve staré Praze, Akcent, Třebíč 2007, s. 83.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ Resp. A, B, I a resp. č. 6.

větší počet mandelů bude na poli.⁶⁰ Jídla se především skládala z česneku, hub, obilovin, luštěnin a sušeného ovoce. Ryby byly od 17. století spíš v zámožnějších rodinách a v rybníkářských oblastech, na vesnicích byly ještě počátkem 20. století vzácností. Skladba jídel se také odvozovala od držení půstu, který zakazoval pokrmy ze zvířat kromě vodních živočichů. Rovněž tato jídla měla symbolický význam, neboť houby a obecně luštěniny představovaly hojnost. Skladba jídel si podržela tradiční charakter, stále existují jídla, která se konzumují právě jen v období Vánoc. Rovněž se hodně peklo, neboť obřadní pečivo se uplatňovalo v široké paletě druhů, tvarů a funkcí. Různé druhy pečiva nesměly chybět na štědrovečerní tabuli. Nejvýznamnějším křesťanským pečivem je chléb. Ten nesměl chybět (a dodnes nesmí) v některých evropských zemích ani na vánočním stole. U nás se přetrafoval do podoby vánočky. Neměla vždy formu pletené housky, ale právě i bochníku či šišky. Vánoční chléb pod názvem vánočka je popisován v 17. a 18. století v souvislosti s vánočními dary panovníkovi či vrchnosti. Není snad třeba připomínat, že se vánočnímu pečivu, především chlebu, připisovala zvláštní síla, o které svědčí magické úkony dělané již během samotné přípravy těsta.⁶¹ Vánočky kdysi patřily k nejoblíbenějším vánočním dárkům. Ve středověku byly dokonce součástí smluvních dohod, byly součástí služné mzdy.⁶² V 19. století bylo mezi obchodníky v Praze zvykem dávat o Vánocích stálým zákazníkům bohatou výslužku. Právě pekaři obdarovávali své věrné voňavými štědrovkami, jak se vánočkám též říkalo.⁶³

Ani samotné prostírání se nevyhnulo různým magickým úkonům. Stůl se prostřel bílým ubrusem, pod něj se rozkládala sláma nebo seno. Na něj se položil chléb, pokrmy, stavěly se svíce, rozkládalo sváteční nádobí. Lidé usedali ke stolu svátečně oblečení a večeře se začínala modlitbou se vzpomínkou na zemřelé.⁶⁴ I na tom je vidět mísení pohanského s křesťanským, protože uctívání předků je snad jednou z nejstarších a nejdelších tradic v lidských dějinách.

⁶⁰ Frolcová, V., Večerková, E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010, s. 51.

⁶¹ Tamtéž, s. 199, 203, 207.

⁶² Vavřínová, V.: Malá encyklopedie Vánoc, Libri, Praha 2001, s. 156.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Frolcová, V., Večerková, E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010, s. 237.

4.3 Vánoční strom

K Vánocům z dnešního pohledu neodmyslitelně patří stromeček, nebo aspoň pár větvíček nějakého jehličnanu oděného do rozličných ozdob. Ozdobená jedle, borovice nebo u nás tolik oblíbený smrk jsou dnes vnímané jako základní vánoční symbol. Vánoční stromeček však nezdobí naše obydlí tak dlouho jak by se mohlo zdát. Tento zvyk se rozvinul teprve v 19. století. Předtím se dárky dávaly k jesličkám. Nicméně vánoční zeleň v podobě větvíček jehličnanů, buxusu či jmelí je staršího data. Zvyk zdobit jimi obydlí opět pochází z pohanských dob. Obyčej slavit přelom roku zelenými větvemi sahá až ke starým Římanům.⁶⁵ V lidové tradici byla zelené větvi připisována ochranná moc, životnost, plodnost, omlazení atd. V Čechách se věšely různě po domě a rovněž se všelijak zdobily. Říkalo se jim polazničky, šcedrák či ščestí. Pravděpodobně tak i vánoční strom vychází z velké skupiny obřadní zeleně, i když s ní má ve skutečnosti pramálo společného.

Původem vánočního stromu se zabývalo mnoho badatelů. Jeho vznik se tak spojuje s pohanským kultem stromu či se stromem z rajských her. Jisté je, že tento zvyk pochází z německých zemí. V alsaských pramenech se o něm vynořují zmínky v 16. století. Tyto tzv. vánoční máje byly zpočátku obyčejem měšťských stavovských společností, cechů a měšťanské honorace. Již v té době byly vyzývány děti, aby si ze stromu othaly jablka a ořechy. Z tohoto prostředí se vánoční strom začal postupně přenášet do sídel šlechticů, bohatých měšťanů či domů úředníků. Na sklonku 18. století nastal vzestup nového obyčeje. Strom s dary a světly se rozšířil do všech německých oblastí (zprvu jen mezi evangelíky).⁶⁶ Poznamenání hodné je to, že už tehdy se kritizovalo plenění lesního porostu kvůli tomuto vánočnímu symbolu. Postup vánočního stromku byl v katolických oblastech zdržován, neboť zde se udržovala tradice betlému a Mikuláše. V 19. století však podlehly i tyto oblasti, včetně českých.

Nositeli tohoto obyčeje se staly měšťanské vrstvy, protože v období tzv. *biedermeieru* se kladl důraz na rodinný život, útulnou domácnost a hlavně děti a stromeček s dárky pro děti tomuto postoji odpovídal. V českých zemích se zvyk šířil nejen z německých rodin, ale také z českých měšťanských a intelektuálních vrstev. Z měšťanského prostředí se vánoční strom pomalu dostával i na venkov. Někde hned zlidověl a někde tento proces ani nezačal. Ještě na začátku 20. století nebyl zvyk vánočního stromu rozšířen ve všech oblastech, protože především na venkově převládaly staré zvyklosti, mezi kterými bylo stavění betlémů a

⁶⁵ Frolcová, V., Večerková, E.: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*, Vyšehrad, Praha 2010, s. 242.

⁶⁶ Tamtéž, s. 245.

zdobení větvíček. Teprve po první světové válce se vánoční stromeček začal zabydlovat ve venkovských staveních. Z toho vyplývá, že tradice strojení jehličnanu na Vánoce je v podstatě umělým výtvozem, který je čistě měšťanského původu a který vznikl v poměrně nedávné době. Zvyk stavět veřejný strom na náměstích se v Evropě ujal po první světové válce. U nás tuto tradici založil Rudolf Těsnohlídek, který v roce 1919 našel na Štědrý den v lese opuštěné děvčátko. Později přišel s nápadem založit charitativní akci pro děti bez domova. A protože děvčátko našel pod smrkem, založil tradici vánočního stromu spojeného s charitou. První vánoční strom se tak rozsvítil 13. 12. 1924.⁶⁷ Strom má pro všechny silný sociální motiv, poutá k sobě lidi na okraji společnosti a symbolizuje pomoc a sounáležitost. Není proto divu, že se s veřejným stromem spojovaly různé charitativní akce.

K vánočnímu stromku neodmyslitelně patří i ozdoby, které rovněž prošly dlouhým vývojem. První ozdobení stromku (a s tím i jeho vznik) je spojováno s legendou o opatu Kolumbánovi, který působil v Burgundsku, kde v té době žili pohané. Jelikož jim chtěl opat přiblížit svátek narození Krista, nechal nazdobit starobylý jehličnan, který místní uctívali v době zimního slunovratu. Využil k tomu zapálených pochodní ve tvaru kříže, kterými přilákal pozornost místních lidí. Poté jim vyprávěl příběh o narození Krista.⁶⁸

Stromky byly zpočátku zdobeny přírodními materiály. Nejčastěji to byla drobná jablíčka, pozlacené ořechy či šišky. Rovněž se na stromky věšelo různé pečivo, např. perníčky, preclíky či v našem prostředí známé vizovické figurky. Jablka se někdy sušila a z křížal se vytvářely řetězy, případně i jiné ozdoby. Dalším dostupným materiálem byl papír, ze kterého se vyráběly různé hvězdy, řetězy a jiné tvary. Dobře posloužily sláma a kukuřičné šustí, ze kterých se vyráběly a dodnes vyrábí všelijaké figurky. V polovině 19. století k nám začaly z Durynska pronikat skleněné ozdoby, nejprve ve formě koulí. Ty se ještě na počátku 20. století stále dovážely z Německa, avšak nedlouho poté se rozvinula i česká tradice skleněných vánočních ozdob. Dodnes známé jsou např. jablonecké perličkové ozdoby.⁶⁹ Později přibýly předměty z umělé hmoty. Českým zvykem je zdobení stromku čokoládovými figurkami.

Významnými zdobnými prvky na svátečním jehličnanu jsou bezpochyby svíčky. V 18. století se začaly vyrábět voskové svíčky, které byly přístupné pouze majetným vrstvám obyvatelstva. Teprve se vznikem parafínu se dostaly svíčky do všech domácností. V 70.

⁶⁷Šebelová, Kateřina. Tradice vánočních stromů republiky [online]. c.2007 [cit. 25. 12. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://www.velkaepocha.sk/200712123921/Tradice-vanocnich-stromu-republiky.html>>.

⁶⁸Vanoce.1px.cz [online]. [cit. 25. 12. 2011]. Dostupné z WWW: <<http://vanoce.1px.cz/historie/vanocni-stromek.html>>.

⁶⁹Koura, P., Kourová P.: České Vánoce od vzniku republiky do sametové revoluce, Dokořán, Praha 2010, s. 19

letech 19. století se pro ně začaly vyrábět kovové držáky (u nás známé jako žabky, skřípce, klipsy). Od 20. let 20. století se u nás používalo elektrické osvětlení, avšak do 60. let převažovaly voskové svíčky. Dnes si naopak většina rodin neumí představit stromeček bez elektrických, barevných a povětšinou blikajících světel.

4.4 Ježíšek a jiní vánoční dárci

Tradice roznášení dárků mimozemskými postavami byla známá již ve středověku. Vánočních dárců existovalo několik a historie vzniku a vývoje byla velmi spletitá. Jedním z nejznámějších dárců byl a v některých zemích zůstal svatý Mikuláš⁷⁰. Reformátor Martin Luther⁷¹ jej v protestantském Německu 16. století nahradil svatým Kristem a tento zvyk se postupně ujal ve střední Evropě. V českém prostředí se Ježíšek objevil již v 17. století.⁷² Měl pomocníky (andělíčky), po kterých posílal dárky. Pokud dárky nosil sám, byl neviditelný. Jinde se objevoval v podobě maskované postavy, která svým vzhledem odkazovala na německého Christkinda⁷³ (např. Kristydle v Podkrkonoší).

Kromě Ježíška jsou nám známy i dvě další postavy, které obdarovávají děti. Ty vzdáleně odkazují na Mikuláše, avšak už se jedná o světské bytosti, které si jsou vzhledově podobné, byť mají různá jména. Jedná se především o postavy, které vypadají jako bodří staříci. V Anglii to byl Father Christmas – Otec Vánoc. Postava, která představovala „staré Vánoce“, neměla nic společného s dáváním dárků. Děti měly svého vlastního dárce, kterým nebyl nikdo jiný než Mikuláš, avšak ten rozdával dárky již na začátku prosince. Teprve po uvedení díla *The Night Before Christmas* od Clementa Clarka Moorea, získal Otec Vánoc veselou podobu a dárcovskou úlohu⁷⁴. Později Otec Vánoc splynul se Santa Clausem, přesto jsou tyto postavy historicky rozdílné. Podoba Santa Clause byla utvářena americkými literáty a ilustrátory v průběhu 19. století, avšak všeobecně známou podobu získal díky výtvarníkovi Haddonu

⁷⁰ I v českém prostředí Mikuláš nadále dává dárky, avšak v porovnání s dárky od Ježíška jsou to drobnosti.

⁷¹ Německý teolog, reformátor a zakladatel protestantismu.

⁷² Frolcová, V., Večerková, E.: *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*, Vyšehrad, Praha 2010, s. 278, 279, 295-297.

⁷³ Dodnes lze tuto postavu vídat v některých německých městech, např. Norimberku. Christkinda ztělesňuje mladá dívka, která vypadá jako zlatý anděl. Podstatné však je, že tato postava má na rozdíl od českého Ježíška vizuální podobu.

⁷⁴ Gillis, John R.: *A world of their own making; myth, ritual and the quest for family values*, Harvard university press, 1997, s. 103.

Sundblomovi v roce 1931 pro vánoční reklamní kampaň firmy Coca-cola⁷⁵. Tím vznikla přesná podoba vánočního dárce, která symbolizuje konzumní stránku nejvýznamnějšího zimního svátku. Další známou dědečkovskou postavou je Děda Mráz. Ten se rovněž objevil v 19. století po vzoru západoevropských vánočních dárců. Za předobraz Dědy Mráze je považována postava z povídky V. F. Odojevského *Moroz Ivanovič*.⁷⁶

Kdysi byla českým dětem z politických důvodů vnucována postava Dědy Mráze. Dnes je jim, i když z komerčních důvodů, podsouván Santa Claus. Děti však i nadále věří na Ježíška, který k českým Vánocům neodmyslitelně patří.

4.5 Vánoce ve 20. století

Vánoce byly původně kolektivním svátkem. Lidé se v průběhu vánoční doby porůznu setkávali. Ať už to bylo při pochůzkách po domech, při uličních radovánkách, či chození po kostelech a památných místech. Lidé se neustále setkávali. S postupem času se vánoční oslavy stáhly do soukromí. Tak se tomu např. stalo v 2. polovině 19. století v Anglii⁷⁷, kdy se středostavovské vrstvy začaly více zaměřovat na rodinu. Podobně tomu bylo i jinde v Evropě. V té době se rozšiřoval i kult dítěte. Radost v dětských očích byla radostí rodičů a atmosféra Vánoc, umocněná dárky a kouzelným světlem svíček, to umožňovala. Štědrý večer se stal svátkem dětí⁷⁸.

Ve 20. století se v každé domácnosti kladl důraz na vánoční svátky jako na svátky rodiny. Doba přála i méně majetným lidem, aby si na Vánoce dopřáli kdysi nedostupné dárky či množství jídla. Již ve „zlaté éře“ první republiky se začala vytlačovat duchovní stránka Vánoc konzumem. S rozkvětem reklamy přicházela touha po dárkách z plakátů, po trávení Vánoc na horách, po dobrém jídle a pití apod. Sváteční jídlo si zachovávalo stále tradiční ráz, avšak začalo přibývat ryb, které byly do té doby spíše výsadou bohatších vrstev. V této době se ještě dodržovaly různé tradice, především na venkově, ale i v Praze. Praha slavila celý prosinec. Slavil se Mikuláš, sv. Barbora, chodilo se do kostelů a také do hospod, po domech chodily ometači a ometačky. To vše se drželo až do 30. let 20. století, někde i déle. Zlom zřejmě nastal až s příchodem okupace a začátkem druhé světové války. I když se nabízely nákladnější dárky, na odbyt moc nešly, neboť ve skutečnosti bylo stále těžší sehnat i základní

⁷⁵ Frolcová, V., Večerková, E.: Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury, Vyšehrad, Praha 2010, s. 298, 299.

⁷⁶ Tamtéž, s. 302, 303.

⁷⁷ Gillis, John R.: A world of their own making; myth, ritual and the quest for family values, Harvard university press, 1997, s. 101.

⁷⁸ To potvrdili během rozhovoru v bez výjimky všichni respondenti.

potravin. ⁷⁹ Lidé se tak opět uskromnili a částečně se vrátili k duchovní podstatě Vánoc. Lidé vzpomínali na své příbuzné, kteří skončili ve vězeních, nebo koncentračních táborech. Zamýšleli se nad vlastní existencí, snažili se si tyto svátky užít jak nejlépe mohli i bez drahých dáreků či prohýbajících se stolů s jídlem. I když se nacisté snažili potlačit křesťanský původ, Vánoce jako takové nezakázali. Dokonce i ve vězeních bylo trestancům dáváno na Štědrý večer víc jídla, nebo se mohli sejít v jedné místnosti a svátek oslavit společně. ⁸⁰ Po válce se začaly Vánoce vyvíjet úplně jiným směrem. Komunisté se v 50. letech snažili zlikvidovat prvorepublikové zvyky i duchovní aspekt vánočních svátků. V 2. polovině 50. let se začala zlepšovat zásobovací situace a právě v tomto období začaly Vánoce nabírat konzumnějšího charakteru. V této době se rovněž hlavním jídlem štedrovečerního stolu stal bramborový salát s kaprem. Dříve se kapr dělal „na černo“ s knedlíkem a až později se objevil bramborový salát. Ten ještě do druhé světové války měl postní charakter. V 60. letech se však v salátu začala objevovat šunka nebo salám a dokonce i kapr začal být nahrazován řízkem. Tak vánoční svátky získaly definitivně konzumní charakter. ⁸¹ V 70. letech se lidé ještě více stáhli do soukromí. O Vánocích se často hrály stolní hry, které děti dostaly pod stromeček, občas se v některých rodinách lilo olovo, pouštěly lodičky nebo se rozkrajovalo jablko; jiné zvyky se objevovaly jen zřídka a pokud je někdo dodržoval, byly to vícegenerační rodiny. S masovým rozšířením televize už však ani tyto obyčeje nebyly potřeba. Po večeři a rozbalení dáreků začalo být zvykem sledovat pohádky ⁸². Ty se staly oblíbenými nejen u dětí, ale i dospělých, protože během roku se zajímavých pořadů moc nedávalo a navíc existovala jen jedna stanice. Vánoce se postupně změnily na vyprázdněné a stereotypní svátky.

Po sametové revoluci nastal obrovský zlom, najednou nebylo nic zakázáno, všechno bylo dovoleno a nikdo nikomu nic nevnucoval. Na druhou stranu se vánoční svátky staly opulentnějšími, dražšími a konzumnějšími. Jedni takovému trávení Vánoc podléhají, druzí se brání a snaží se vrátit k podstatě tohoto významného svátku. A o tom, jak lidé vnímají Vánoce dnes je i tato práce.

⁷⁹ Koura, P., Kourová, P.: České Vánoce od vzniku republiky do sametové revoluce, Dokořán, Praha 2010, s. 58

⁸⁰ Tamtéž, s. 85.

⁸¹ Tamtéž, s. 252-257.

⁸² Jak potvrdili někteří z dotazovaných respondentů, je sledování pohádek stále oblíbenou štedrovečerní zábavou.

5. Analýza rozhovorů o současných Vánocích

V této práci jsem se pokusila zmapovat průběh a význam vánoc pro oslovenou skupinu současníků – a to na jedné straně pro rodiny třicátníků s dětmi a na straně druhé pro lidi kolem šedesáti let. Chtěla jsem zjistit názory a postoje těchto dvou generačních skupin ke slavení Vánoc. Sledovala jsem, co se jim na tomto svátku líbí, proč je stále oslovuje a co jim z jejich pohledu vlastně přináší. Osnovu rozhovoru jsem rozdělila do několika problémových okruhů: příprava a průběh vánočních svátků, význam vánočních svátků, negativa a nedostatky vánočních svátků, budoucnost slavení Vánoc.

5.1 Příprava a průběh vánočních svátků

Každý rozhovor jsem začínala tímto tématem, neboť jsem chtěla, aby se respondenti sami rozmluvili o tom, jak se na Vánoce připravují, kdy na ně začínají myslet, kdy kupují dárky, co je napadne, když uslyší slovo Vánoce atp. Překvapující pro mne bylo, když většina respondentů nevěděla, jak má odpovědět nebo jak začít. Po chvílce rozmýšlení však dotazovaní začali mluvit o dárcích, přípravách na Vánoce, o pečení, o zdobení stromečku apod.

Jelikož je to obšírné téma skákali respondenti z tématu do tématu. Proto jsem se po úvodním rozmluvení soustředila již přímo na jednotlivé tematické okruhy, které jsem chtěla sledovat: první asociace, počátky příprav, dárky a průběh Štědrého dne.

První asociace

První otázkou bylo, co respondenty napadne, když se řekne Vánoce. Chtěla jsem vědět, s čím si především Vánoce spojují, jaké mají první asociace při vyslovení názvu tohoto svátku. Respondenti většinou odpovídali, že si ihned vybaví stromeček, ozdoby, vůni jehličí, dárky, cukroví – tedy typické vánoční symboly. Ty jmenovali, i když v různém pořadí a rozsahu, v podstatě všichni, jak mladí tak starší a jak ženy tak muži. Jedna z dotazovaných zdůraznila, že si Vánoce neumí představit bez ohně, světla, které k tomuto zimnímu svátku

neodmyslitelně patří: „... na stromečku máme svíčky, venku máme světla. Hodně světla.“⁸³ Ojedinele se objevily jiné asociace. Jedna z dotazovaných, která nemá k Vánocům, jak vyplynulo z průběhu celého rozhovoru, nikterak vřelý vztah (hlavně kvůli nutností nákupu dárků) reagovala i v první asociaci jednoznačně negativně: „Tady je ten problém, že když se řekne Vánoce, tak [mne napadne] to, že každému musím dát dárek... To je právě to blbý, ten zvyk, že každý musí dostávat ty dárky.“⁸⁴ Opravář motorových vozidel si jako jediný ze všech dotazovaných spojuje Vánoce především s Narozněním Páně, s Ježíšem Kristem: „Oslava zrození Ježíše Krista, to především, jako no.“⁸⁵ Kosmetička v důchodu si zavzpomínala na dobu, kdy den před Štědrým dnem chodila do klubu a tam se setkávala s přáteli: „To já radši byla vždycky někde v čudu. Chodila jsem do společnosti, vždycky den před Štědrým dnem jsem chodila do Děčka, to byl takový bar v Praze, tam chodili známí lidé.“⁸⁶ Podobně si na mládí zavzpomínal další starší respondent. Ten na otázku, co jej napadne, když se řekne Vánoce, bezprostředně uvedl: „To je ale hezký kluk, protože když mi bylo 13-14 let, tak na Vánoce se celá rodina chystala na Štědrý večer, všichni byli nervózní, tak jsem se vždycky sebral a odešel pryč. Žili jsme tehdy v jižních Čechách, tam byla taková fabrika a z ní vycházely holky a říkaly: ‚to je ale hezký kluk‘. Domů jsem pak šel potěšený, že jsem hezký kluk.“⁸⁷ Pětašedesátiletý penzista si zase spojuje Vánoce s chalupou, na kterou jezdí právě proto, aby si tyto svátky vychutnal: „A před Vánoci si беру dovolenou na týden a jedu na chalupu... vše si tam nachystám, uvařím, nazdobím...“⁸⁸ A tak respondenti kromě tradičních symbolů přiřazovali k Vánocům v jednotlivých případech individuální příjemné zážitky, které mají specifický význam právě jenom pro jednotlivého dotazovaného respondenta. Tyto zážitky odpovídaly na jedné straně milým a příjemným opakovaným zkušenostem (chalupa, přátelská setkání) a na straně druhé náhodným situacím („hezký chlapec“) – v obou rovinách na pozadí Vánoc.

Přípravy na vánoční svátky

Počátky příprav na Vánoce můžeme často zaznamenat už v říjnu. Obchodníci a média již v této době začínají svůj tah na zákazníky, popř. čtenáře či diváky. Oslovení respondenti však

⁸³ Resp. č. 6: žena, 62 let, SOU, cukrářka. Kromě této dotazované se i několik dalších respondentů o světle zmínilo, avšak mu nepřikládalo tak velký význam.

⁸⁴ Resp. č. 1: žena, 58 let, SŠ, v domácnosti.

⁸⁵ Resp. č. 2: muž, 59 let, SOU, opravář motorových vozidel/ podnikatel.

⁸⁶ Resp. č. 3: žena, 63 let, SOU, v důchodu.

⁸⁷ Resp. č. 5: muž, 58 let, VŠ, počítačový grafik.

⁸⁸ Resp. č. 8: muž, 65 let, SŠ, v důchodu.

většinou začínají myslet na Vánoce a věci kolem nich až koncem listopadu. Ten velký shon však začíná až po Mikuláši, tím pro mnohé nastává opravdové vánoční období, doba příprav a těšení se. Nepatrnou výjimkou jsou osoby, které postupně během roku nakupují dárky („*Připravuju se na ně vlastně celý rok. Postupně kupuju drobné dárky pro rodinu a sousedy či přátele.*“⁸⁹), tedy myslí na Vánoce průběžně nebo ti, kteří začínají s přípravami o něco dřív. Například vedoucí skautského oddílu⁹⁰ už v říjnu peče perníčky. Ojedinělý případ „přípravy“ na Vánoce ze strany manželky již v létě, uvedl s určitou nadsázkou počítačový grafik, který zalitoval toho, že v létě nemůže chodit na rybíz: „*Manželka dělá speciální rybízovou marmeládu, která je jen na Vánoce, takže prostě se všechno v létě sebere... Si ani udobnout nemůžu.*“⁹¹

Otázka o časovém období počátku příprav na vánoční svátky nebyla vybrána náhodou, neboť předvánoční čas je spojen s adventem.⁹² Z odpovědí respondentů však bylo zřejmé, že advent je připomínán maximálně adventním věncem, který je navíc vnímán jen jako ozdoba domova či hrobu: „*Dělám vánoční a adventní věnce, kluk to pak odváží do Brna a dává to na hroby příbuznejm.*“⁹³ Pozoruhodné však je, že i přesto, že dnes málokdo přikládá adventu větší význam, většina se začíná připravovat na vánoční svátky koncem listopadu, popř. začátkem prosince. Tedy právě v době, kdy začíná advent. Ovšem ta tam je doba půstu a různých zákazů či přástek a vyprávění tajemných příběhů. Jediné, co se zachovalo je zmíněný adventní věnec. Ten pochází z poloviny 19. století a není tedy tak starý. K nám se dostával postupně (stejně jako vánoční strom z Německa) a stal se oblíbenou ozdobou až po roce 1989. Jedná se ale právě jen o ozdobný prvek. Původní křesťanský význam se zcela vytratil.

Dárky a obdarovávání

Další otázka se týkala dárků a obdarovávání. Snažila jsem se zjistit jaký mají respondenti vztah k dárkům, protože s přípravami na Vánoce nejvíce souvisí právě jejich nakupování. Dárky jako takové k tomuto svátku neodmyslitelně patří a lze tvrdit, že dnes jsou Vánoce z pohledu respondentů především svátkem dárků. Dávání darů je jedním

⁸⁹ Resp. č. 8: muž, 65 let, SŠ, v důchodu.

⁹⁰ Resp. C: žena, 30 let, VŠ, OSVČ. Důvod je zcela jednoduchý – perníčky se musí dobře uležet.

⁹¹ Resp. č. 5: muž, 58 let, VŠ, počítačový grafik.

⁹² Případně i se svátky svatých, např. sv. Martin, sv. Lucie, sv. Ondřej apod.

⁹³ Resp. č. 1: žena, 58 let, SŠ, v domácnosti.

z nejstarších prostředků k navazování a upevňování vztahů, ale i k vytváření závazků.⁹⁴ Rovněž je spojeno s představou hojnosti a prosperity, což je důvod proč se Vánoce nesou v duchu štědrosti (od toho ostatně i název Štědrý den/večer). Již naši předci cítili potřebu obdarovávat, protože jinak by se jim po celý následující rok vedlo špatně. Darování darů na Štědrý den má svá pravidla, jedná se o institucionalizované obdarování⁹⁵, tj. že se od jedince očekává, že při určité sociálně určené sváteční příležitosti daruje určité osobě či osobám dar. Darování je svázáno a určováno pravidly té které sváteční příležitosti. S tím souvisí tlak na dárce i obdarovaného. Od dárce se očekává, že dá dar a od obdarovaného, že mu tento dar oplatí stejně hodnotným darem.⁹⁶ Toto očekávání klade na lidi určitý tlak, neboť každý cítí povinnost obdarovat své nejbližší, přátele a kolegy.⁹⁷

Přístup k dárkům byl téměř u všech respondentů podobný. Naprostá většina kupuje užitečné dárky, věci, které jsou tzv. potřeba: „*My jsme se domluvili opravdu na tom, že se kupuje jen to, co je nutný.*“⁹⁸ „*Snažím se vybrat něco, co si myslím, že by ten člověk užil.*“⁹⁹ „*No snažím se většinou najít něco, co se bude hodit. To je taky z dřívějšíka, když jsme dostávali dárky, který byly praktický... Něco, kde neskončí někde v šupletí a bude se to používat.*“¹⁰⁰ „*U nás to nehrozí nějaký drahý dárky, ale spíš člověk kouká na tu praktickou stránku, aby ten dárek byl k něčemu. Koupit něco, co se za měsíc třeba šoupne do skříně, to ne. Takže spíš, dalo by se to nazvat banalita, třeba nějaký běžný dárky, věci běžného použití, které se týkají třeba chodu domácnosti, nebo oblečení, že jo, prostě takovýhle ty praktický věci.*“¹⁰¹ Svou roli ovšem hrají i finanční možnosti: „*A nějakou blbost jen aby se neřeklo? To ne, ono je to taky otázka financí.*“¹⁰² Je pochopitelné, že některým lidem se nechce utrácet za věci, které dlouho nevydrží či je člověk využije jen částečně nebo dokonce vůbec. Každý z nás jistě někdy zažil nepříjemný pocit, když dostal něco, co se mu nelíbilo nebo se naopak netrefil do vkusu obdarovaného.

Všichni respondenti bez ohledu na generační zakotvení se shodli na tom, že se dárky dávají hlavně dětem. Takové dárky nakupují rodiče, prarodiče i další příbuzní s láskou a

⁹⁴ Jan Sokol: Člověk a náboženství, Portál, Praha, 2004, s. 28.

⁹⁵ Heath, in Králíčková: Vánoční dar v kontextu české společnosti aneb Problematika symbolické směny z pohledu sociální a kulturní antropologie, rukopis, FHS, 2005, s. 21.

⁹⁶ Lucie Králíčková: Vánoční dar v kontextu české společnosti aneb Problematika symbolické směny z pohledu sociální a kulturní antropologie, rukopis, FHS, 2005, s. 60, 87.

⁹⁷ Králíčková, L.: Vánoční dar v kontextu české společnosti aneb Problematika symbolické směny z pohledu sociální a kulturní antropologie, rukopis, FHS, 2005, s. 87-90. Takový nepříjemný tlak cítí i jedna z dotazovaných (resp. č. 1): „*To je právě to blbý, ten zvyk, že každý musí dostávat ty dárky.*“

⁹⁸ Resp. č. 1: žena, 58 let, SŠ, v domácnosti.

⁹⁹ Resp. H: žena, 32 let, SŠ, recepční.

¹⁰⁰ Resp. D: muž, 39 let, VŠ, podnikatel.

¹⁰¹ Resp. č. 2: muž, 59 let, opravář motorových vozidel/ podnikatel.

¹⁰² Resp. č. 2: muž, 59 let, opravář motorových vozidel/ podnikatel.

navíc se těší i na jejich rozbalování, neboť sami jsou zvědaví na to, jak dítě na darovaný předmět zareaguje: „*Že udělám šťastnýho mýho syna hlavně, že teda vidím ty rozzářené oči, tu nedočkavost, co bude pod tím stromečkem...*“¹⁰³ „*Tak ty dárky jsou hlavně pro vnuka, on si je nejvíc užije...*“¹⁰⁴ Většinou je radost veliká, neboť děti potěší téměř jakákoli hračka: „*Těm stačí plyšák, autíčko, panenka.*“¹⁰⁵

Na výběr a směřování dárků má především vliv generační faktor, neboť většina dotazovaných uvedla, že se s dárky hledí právě na děti a u dospělých se už tolik neřeší, protože většinou věci si mohou sami koupit: „*Tak se to kupuje vnukovi, my dospělí toho zase moc nepotřebujeme a hlavně, když už něco chceme, tak si to sami koupíme.*“¹⁰⁶

Ovšem ne každý si může dovolit koupit si vše, co potřebuje a proto potřebný, avšak nedostupný dárek vždy potěší. Takové dárky dávají především dospělé děti svým rodičům: „*Rodičům sháníme to, co třeba chtějí nebo potřebují. Takhle jsem jim předloni koupili gril.*“¹⁰⁷

V některých rodinách se dárky vyřešily formou dohody, aby se předešlo tomu, že někdo dostane nechtěnou věc nebo se naopak dostane do situace, kdy neví co dát.¹⁰⁸ Avšak taková domluva většinou nefunguje stoprocentně, ale pouze částečně, protože dárce chce obdarovaného potěšit „něčím navíc“ a tím jej překvapit a potěšit: „*Pro dospělé, pro naše a takový máme spíš domluvu, že si vyměníme flašky než prostě řešit... jak kdy no, mejm rodičům i Petrově mamce jsme vždycky kupovali něco navíc, aby to nebyla prostě jenom ta flaška.*“¹⁰⁹ „*My si dáváme většinou to, na čem se domluvíme. Hlavně teda s manželem. Ten mě ale taky kolikrát naštvě, protože koupí něco navíc... no, já mu teda taky koupím nějakou drobnost, ale kolikrát on koupí něco... no třeba dražšího a nebo naopak úplnou ptákovinu. To s našima je to jednodušší, tam se to domluví a hotovo. I když oni zase kupujou hodně dárků synovi... Takže se pak jim snažím dát i něco navíc, aby je to taky aspoň trochu překvapilo...*“¹¹⁰ „*No a my dospělí si dáváme spíš něco užitečného, něco co se hodí no... i když třeba já se snažím koupit i nějakou drobnost, která potěší... například třeba svíčku, nebo mýdlo... ono to je takový vděčný, že to většinou potěší.*“¹¹¹

¹⁰³ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

¹⁰⁴ Resp. č. 9: žena, 59 let, SOU, pokojská.

¹⁰⁵ Resp. H: žena, 32 let, SŠ, recepční.

¹⁰⁶ Resp. č. 7: muž, 60 let, SOU, podnikatel.

¹⁰⁷ Resp. E: žena, 31 let, SŠ, asistentka/ na mateřské dovolené.

¹⁰⁸ V tomto případě si dospělí nejčastěji dávají láhev alkoholu nebo podobných pochutin (bonboniéry, cukroví, exotické pokrm, ...).

¹⁰⁹ Resp. C: žena, 30 let, VŠ, OSVČ.

¹¹⁰ Resp. I: žena, 34 let, SŠ, prodavačka.

¹¹¹ Resp. H: žena, 32 let, SŠ, recepční.

Z genderového hlediska je jednoznačné, že dárky většinou vybírají ženy. To bylo patrné z rozhovorů s dotazovanými, kteří žijí v manželském svazku či ve společné domácnosti. Takové rodiny většinou dávají společné dárky, které vybírá něžné pohlaví: „*No tak to spíš kupuje žena a ne já. Já ani ty dárky vybírat moc neumím.*“¹¹²

Nikdo ze souboru respondentů se však neuchyluje k dárkovým poukázkám, které všem dotazovaným přijdou neosobní a ani nemají to pravé kouzlo dárku „... *já mám ráda, když se dá nějaký hmatatelný dárek, aby to byla krabice, aby to byl zabalený hezky dáreček v dárkovém papíře.*“¹¹³

Štědrý den

Samotné slavení Vánoc, resp. Štědrého dne a večera probíhá podle respondentů ve všech rodinách v zásadě stejně. Všichni se během dne připravují k večeru: vaří, pečou, strojí stromek. Někteří z dotazovaných výjimečně ještě v rychlosti balí dárky nebo je dokonce kupují: „... *jak to někdy opravdu necháme na poslední chvíli tak se pak stává, že toho dvaadvacátého nemám ani dárek... pak je balím čtyřiaadvacátého...*“¹¹⁴ „... *tak jsem je kupovala třeba tejdén před Vánoce... no a nebo i na Štědrý den, když to bylo nutný.*“¹¹⁵

Slavení Štědrého večera nejvýznamnějšího svátku v roce začíná u všech rodin večerí. Od 60. let 20. století se jako tradiční vánoční jídlo ustálil bramborový salát, kapr a už i řízek.¹¹⁶ Tyto pokrmy zůstávají i nadále nedílnou součástí štědrovečerního stolu, kdy jsou doplněny cukrovím či vánočkou, výjimečně i postními pokrmy¹¹⁷ nebo „tradičními jídly“, která bylo zvykem připravovat v rodinách respondentů v době jejich dětství: „*Doma se třeba ta jídla jedla s určitým záměrem, aby se po celý rok nějak dařilo... já jsem třeba zvyklý na kubu, pro mne je to vánoční jídlo, jsem na něj zvyklý od dětství...*“¹¹⁸ „... *mám takovou velmi složitou rybí polévku, to je moje specialita, naučil jsme se ji od babičky.*“¹¹⁹ Kapr je pro většinu rodin skutečně vánočním jídlem, během roku si jej nikdo¹²⁰ z dotazovaných nekupuje. Dokonce i

¹¹² Resp. F: muž, 35 let, VŠ, IT technik.

¹¹³ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

¹¹⁴ Resp. C: žena, 30 let, VŠ, OSVČ.

¹¹⁵ Resp. č. 1: žena, 58 let, SŠ, v domácnosti.

¹¹⁶ Koura, P., Kourová, P.: České Vánoce od vzniku republiky do sametové revoluce, Dokořán, Praha 2010, s. 252.

¹¹⁷ Postní jídla se připravovala z obilovin, luštěnin, zeleniny, ovoce a hub. Rovněž pečivo má postní ráz. Tato jídla byla rovněž symbolem hojnosti a bohatství.

¹¹⁸ Resp. D: muž, 39 let, VŠ, podnikatel.

¹¹⁹ Resp. č. 8: muž, 65 let, SŠ, v důchodu. Ryba byla rovněž považována za postní pokrm. V souvislosti s Vánoci má dnes jiný význam a je především vnímána jako jídlo, které je určeno pro štědrovečerní tabuli.

¹²⁰ Skutečně nikdo z dotazovaných osob se nezmínil, že by si dopřával kapra během celého roku.

vášnivý rybář, který byl mezi respondenty, chytá kapra jen na Vánoce: „*Na Štědrý den jdu brzy ráno na ryby, na kapra. Sedím, dokud neulovím. Hned jak kapra ulovím, odnesu ho domů a manželka ho připraví. Jindy kapra nechytám. Asi proto, že já ryby ani nejím a žena má kapra jako vánoční jídlo.*“¹²¹ V některých rodinách se kromě kapra podává vepřový řízek nebo obalovaná či smažená vinná klobása¹²², protože někdo z příbuzných rybu nejí. Důvodem také je, že příprava těchto pokrmů je jednodušší, nebo nehrozí nebezpečí zaskočení kosti v krku. Žádný z respondentů si neumí představit Vánoce bez cukroví. Recepty na něj se v rodinách dědí z generace na generaci a nikdo ze skupiny respondentů nezkouší nové druhy sladkostí. Většinou je peče paní domu, nebo její maminka, případně tchýně. Překvapil mne pětadesátiletý chalupář, který jako jediný z dotazovaných mužů peče cukroví. Avšak i zde figuruje ženská ruka – jeho žena mu vždy připraví těsto.

Poněkud neobvyklé je to, že se někteří¹²³ respondenti shodli na tom, že následující den si pochutnávají na chlebičkách, neboť ty se obvykle konzumují na Silvestra: „*No v půlce ledničky mám štědrovečerní večeři a v druhé půlce mám chlebičky.*“¹²⁴ „*No a když se někdo zastaví, tak mám přichystané chlebičky...*“¹²⁵ „*Druhý den ráno uđobáváme chlebičky...*“¹²⁶ U všech dotazovaných nesmí na vánočním stole chybět alkohol, kterým si po večeři připijí na zdraví.

Po jídle se v rodinách s dětmi všichni přesouvají k vánočnímu stromku s dárky. Dodržuje se zvyk nenápadně zazvonit na zvoneček na znamení, že Ježíšek něco nechal pod rozsvíceným jehličnanem. Tuto funkci většinou vykonává hlava rodiny, tedy otec, popř. dědeček. Po dlouhém rozbalování a zkoumání dárků se v rodinách většinou usedá k televizi: „*... někdy se třeba koukneme na pohádku, ale dneska dávaj furt to samý, takže se na ni spíš koukají děti a někdy i prarodiče, když je to třeba starší pohádka, tak zavzpomínaj...*“¹²⁷ „*... to už se válíme a povídáme. Buď koukáme na pohádky, ale většinou jsou hrůzy, takže... který všichni známe, ale většinou to neřešíme...*“¹²⁸ „*... s vnukem se pak koukáme na pohádky... mám je rád, i když je znám...*“¹²⁹ Vánoční pohádky tak i nadále lákají celé rodiny

¹²¹ Resp. č. 5: muž, 58 let, VŠ, počítačový grafik.

¹²² Jako štědrovečerní pokrm je vinná klobása běžná především v oblasti středních Čech. Všichni moji respondenti žijí ve Středočeském kraji a tento jejich regionální původ se v jejich výpovědích jasně promítl.

¹²³ Jednalo se celkem o tři osoby z celé skupiny respondentů.

¹²⁴ Resp. G: žena, 29 let, SŠ, policistka.

¹²⁵ Resp. č. 8: muž, 65 let, SŠ, v důchodu.

¹²⁶ Resp. č. 5: muž, 58 let, VŠ, počítačový grafik.

¹²⁷ Resp. H: žena, 32 let, SŠ, recepční.

¹²⁸ Resp. C: žena, 30 let, VŠ, OSVČ.

¹²⁹ Resp. č. 7: muž, 60 let, SOU, podnikatel.

k televizním obrazovkám. Sledování pohádek v televizi o vánočním čase se stalo určitým fenoménem současných vánočních svátků.

Někteří se ovšem bez televize obejdou. Buď si povídají: „*S tchánem si popovídáme. Je to taková rodinná idylka. Pobavíme se spolu a tak...*“¹³⁰ Nebo se ojedinele věnují vánočním zvykům: „... *a taky rozkrajujeme jablíčka, nebo pouštíme skořápky, mě to děsně baví a myslím, že to k tomu patří...*“¹³¹

Neobvyklý průběh trávení části Štědrého večera popsala devětapadesátiletá listonoška: „... *s přítelem chodíme k sousedům a tam s nima hrajeme různé hry, třeba Člověče, nezlob se!*“¹³² Vzhledem k tomu, že se Štědrý večer vždy trávil pouze v rodinném kruhu a u všech ostatních dotazovaných tomu nebylo jinak, byla tato odpověď překvapivá. Zdá se, že když už neslaví Vánoce se svou rodinou (tj. se svými dětmi a jejich rodinami)¹³³, snaží se někteří lidé vyššího věku vánoční svátky trávit v kolektivu s podobně smýšlejícími přáteli. S přáteli a širší rodinou se stýkají i ostatní respondenti, avšak až na Štěpána, nebo den před sv. Štěpánem, tedy na Boží hod vánoční, případně i mezi svátky, kdy má řada lidí dovolenou.

Svátečnost se u některých rodin neprojevuje jen v jídle. Kromě svátečního oblečení, se respondenti zmiňovali o svátečním nádobí či prostírání: „... *[manželka] prostírá sváteční ubrus, staví na něj adventní věnec...*“¹³⁴ „... *vyndáváme speciální příbory, ty jsou po ženině babičce...*“¹³⁵ Tito dotazovaní však byli výjimkou a pokud se jiní zmínili o svátečních předmětech, resp. nádobí, byly to spíše vzpomínky z dětství nebo vzpomínky na prarodiče: „*Když ještě žila babička, tak se vyndávaly slavnostní talíře...*“¹³⁶ Většina respondentů však nemá zvláště určené předměty¹³⁷, které používá jenom na Vánoce. Výjimečnost tohoto svátku se promítá v celkové výzdobě domova, protože vánoční motivy lze použít jenom ve vánočním období. I ti respondenti, kteří se ojedinele vyjadřovali o Vánocích odmítavě, si byt či dům vyzdobí nějakou větvíčkou či svíčkami. Výjimkou byla penzistka, která se příležitostně zabývá kosmetickými službami a k Vánocům nemá žádný zvláštní osobní vztah. Navíc je už několik let v podstatě vůbec neslaví. Nicméně v rozhovoru připustila, respektive si právě uvědomila, že by svůj byt mohla vyzdobit alespoň pro někoho jiného: „*No, mohla*

¹³⁰ Resp. F: muž, 35 let, VŠ, IT technik.

¹³¹ Resp. G: žena, 29 let, SŠ, policistka.

¹³² Resp. č. 4: žena, 59 let, SOU, poštovní úřednice.

¹³³ Svou roli zde můžou hrát narušené mezigenerační vztahy.

¹³⁴ Resp. č. 5: muž, 58 let, VŠ, počítačový grafik.

¹³⁵ Resp. CH: muž, 34 let, SŠ, asistent v CK.

¹³⁶ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

¹³⁷ O posvátných předmětech, které jsou určeny pouze pro daný svátek či rituál viz. Sokol, J.: Člověk a náboženství, Portál, Praha, 2004, s. 20.

*jsem sem letos dát aspoň nějakou tu větev, když sem chodí ty zákaznice...*¹³⁸ Pokud dotazovaní mluvili o výzdobě, jednalo se většinou o vánoční ozdoby, předměty s vánočními motivy, které se pokládají na stůl či na parapet a také vystřihování a následné lepení papírových vloček atp. Velkolepou výzdobu téměř nikdo nepovažuje za důležitou. Výzdobu respondenti vnímají i jako námahu, jako něco, na co je potřeba čas, kterého je podle dotazovaných málo, a chuť. Avšak i zde se našlo pár výjimek, pro které je nemyslitelné slavit vánoční svátky s jednoduchou výzdobou či dokonce vůbec bez ozdob: „... že si ozdobujeme různě byt, si ozdobujeme vánočníma ozdobami, dáváme si svícný do oken, zdobíme si větvičkami prostě balkon, což mám ráda prostě, vypadá to hrozně hezky...“¹³⁹ „Nalepuju na okna různý obrázky... Okno a rozsvícený stromeček, to je symbol Vánoc.“¹⁴⁰ „... pověsím si tam [na okna v chalupě] záclony, rozložím koberečky po babičce...“¹⁴¹ Dvašedesátiletá cukrářka dodává, že zdobí hlavně kvůli atmosféře, bez které by Vánoce nebyly tím, čím jsou: „... pověsím vánoční závěsy, svícný na okna... Začínám zdobit stromeček, musí tam být hodně ozdob, hlavně světélek. Cukroví musí být... Vůně skořice, vanilky... Hlavní je ten pocit, vůně, oheň, za oknem je tma, koledy... musí být atmosféra.“¹⁴²

5.2 Význam vánočních svátků

Vánoce jsou mezi lidmi nejvíce oblíbeným a nejvíce oslavovaným svátkem. Je to jediný svátek, na který se chystáme s velkým časovým předstihem. Na druhou stranu se v souvislosti se svátečními okamžiky v jiných případech lidé tolik nestresují jako právě před vánočními svátky. Jednoduše řečeno Vánoce mají na všechny velký vliv.

Vliv Vánoc působí i na mé respondenty, kteří se většinou shodli na tom, že je to pro ně velmi významný svátek. Výjimkou byla třiašedesátiletá důchodkyně¹⁴³, která nemá k Vánocům téměř žádný vztah, proto na můj dotaz co je pro ni na Vánocích nejvýznamnější odpověděla, že nic, že pro ni nejsou důležité.

Pro všechny ostatní respondenty starší i mladší generace a obou pohlaví však Vánoce a jejich slavení nezpochybnitelný význam měly. A to i přesto, že ho skupinově i jednotlivě reflektovali v různých polohách. Základním významem vánočních svátků je jejich slavení s

¹³⁸ Resp. č. 3: žena, 63 let, SOU, v důchodu.

¹³⁹ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

¹⁴⁰ Resp. G: žena, 29 let, SŠ, policistka.

¹⁴¹ Resp. č. 8: muž, 65 let, SŠ, v důchodu.

¹⁴² Resp. č. 6: žena, 62 let, SOU, cukrářka.

¹⁴³ Resp. č. 3: žena, 63 let, SOU, v důchodu.

rodinou: „Pro nás je to opravdu tak, že se všichni sejdem, že se potkáme celá rodina i s částí rodiny, kterou normálně nevidáme. A i já překonám odpor k lidem, ke kterým celý rok nejdu... Mně rozhodně to přináší ten kontakt s rodinou a utužování těch rodinných vztahů.“¹⁴⁴ „Jsmo všichni spolu, celá rodina. Někdy se třeba i usmířujeme...“¹⁴⁵ ¹⁴⁶ „... že člověk během těch svátků navštíví hodně příbuznejch...“¹⁴⁷ „No, to slavíme s rodinou, že jo... s babičkou, dědou, tetou, že jo... dáme si dárky, popovídáme si, dáme si něco dobrýho...“¹⁴⁸ A většina oslovených¹⁴⁹ zdůraznila jako nejdůležitější význam vánočních svátků pro ně osobně i pro rodinný kolektiv klid a klidnou pohodu i vztahy: „Na Vánocích se mi moc líbí ten klid, já bývám často v práci a jsem ráda, že o těch Vánocích je to prostě klidné... nikdo se nehádá, jakoby všichni cítili, že jsou Vánoce.“¹⁵⁰ „Snaží se člověk mít nějaký ten klid v rodině, doma... Někdy se taky stane, že se člověk třeba nepohodne, ale v podstatě nějaká snaha je, aby se to drželo v klidu, že jo.“¹⁵¹ „Jen tak zase pokecat, v klidu, v pohodě.“¹⁵²

Našly se i takové názory v nichž respondenti oceňovali vánoční svátky především proto, že je volno. To je nejdůležitější např. pro devětapadesátiletou před Vánoci pracovně vytíženou poštovní úřednici: „Vánoce jsou pro mne jako dovolená, tím spíš, když se ty dny volna spojí s víkendem.“¹⁵³

Ale mezi skupinou respondentů se našli i jednotlivci, kteří mají k Vánocům opačný, méně pragmatický vztah a vyzdvihovali jako důležitý význam Vánoc specifickou vánoční atmosféru: „Hlavně je to pro mě Svátek. Jediný svátek, kdy jsem taková... šťastná. Já lidi nepotřebuju, klidně bych je mohla slavit i sama a koupat se v té atmosféře.“¹⁵⁴ „Tedka i hodně vnímám tu vánoční atmosféru doma, to určitě...“¹⁵⁵ O náboženské stránce Vánoc se zmínil ovšem jen jediný člověk, pro kterého vánoční svátky představují především připomínku narození Ježíše Krista: „Oslava zrození Ježíše Krista, to především, jako no.“¹⁵⁶

Respondenti obou generačních skupin tedy většinou vnímají Vánoce jako rodinný svátek. Jsou to chvíle a období klidu, kdy se schází celé příbuzenstvo, nebo aspoň část příbuzných. Především mladé páry s dětmi tráví Štědrý večer se svými rodiči nebo alespoň s rodiči

¹⁴⁴ Resp. C: žena, 30 let, VŠ, OSVČ.

¹⁴⁵ Resp. č. 9: žena, 59 let, SOU, pokojská.

¹⁴⁶ Tyto dva výroky tak naznačují, že jsou Vánoce i dobou uklidnění případných rozporů.

¹⁴⁷ Resp. D: muž, 39 let, VŠ, podnikatel.

¹⁴⁸ Resp. B: muž, 39 let, SOU, čistič komunikací.

¹⁴⁹ Bez rozdílu věku a pohlaví.

¹⁵⁰ Resp. G: žena, 29 let, SŠ, policistka.

¹⁵¹ Resp. č. 2: muž, 59 let, SOU, opravář motorových vozidel/podnikatel.

¹⁵² Resp. D: muž, 39 let, VŠ, podnikatel.

¹⁵³ Resp. č. 4: žena, 59, SOU, poštovní úřednice.

¹⁵⁴ Resp. č. 6: žena, 62 let, SOU, cukrářka.

¹⁵⁵ Resp. B: muž, 39 let, SOU, čistič komunikací.

¹⁵⁶ Resp. č. 2: muž, 59 let, SOU, opravář motorových vozidel/podnikatel.

jednoho z manželů. Jinde se mezi rodinnými příslušníky vyskytnou i prarodiče, či tety. Výjimečně se jednou za několik let tradiční počet osob u štědrovečerního stolu rozroste i o bratrance či sestřenic: „*Tak někdy, když se to nějak vydaří, přijede i sestřenka s rodinou, ale to nebývá tak často, protože bydlí opravdu daleko.*“¹⁵⁷

Pro všechny dotazované jsou rodina a rodinné vztahy nejdůležitější, i když v reálu jednotlivci taková setkání praktikují různými způsoby. Většina respondentů navštěvuje své příbuzné druhý den po Vánocích. V rodinách s dětmi se děti těší na další dárky, které jsou pro ně přichystány také u příbuzných. Slavnostní ráz má i společný oběd. Někteří z dotazovaných respondentů se s příbuznými či širší rodinou schází před Štědrým dnem a samotné Vánoce tráví jen se svým partnerem. Jednalo se především o druhou skupinu dotazovaných, tj. lidí kolem 60 let. Respondentka, která Vánoce odbývá a nemá k nim vřelý vztah, jako jediná z dotazovaných osob staršího věku poznamenala, že „*člověk je totiž během nich [Vánoc] v depresi, že je jakoby nemá důvod slavit, nemá s kým.*“¹⁵⁸ Z tohoto postoje je patrné, že pokud člověk tráví tyto svátky sám, vnitřně cítí, že mu chybí blízká osoba, se kterou by mohl Vánoce prožít. Proto je rád, když vánoční svátky končí. Nikdo jiný se však o nepříjemných pocitech během Vánoc nezmínil a to zřejmě proto, že ostatní dotazovaní se nedostali do situace, že by museli na Vánoce zůstat úplně sami. Z výpovědí všech respondentů tak vyplývala, ať zcela jednoznačně či nepřímo, reflexe základní hodnoty Vánoc jako největšího rodinného svátku.

5.3 Negativa vánočních svátků

Vše má své výhody a nevýhody a Vánoce nejsou výjimkou. Snažila jsem se u respondentů zjistit, jestli jim něco na vánočních svátcích vadí a zda jim něco naopak chybí. Téměř všem respondentům vadí shon v jakékoli podobě. Např. shánění dárků na poslední chvíli, obrovské nákupy jídla, uklízení apod. Několikrát padlo i slovo komerce. Přezdobené obchody, vánoční výzdoba již v říjnu, reklamní kampaně. To vše vnímají lidé negativně. „*Právě mně přijde, že jako se nám pořád snaží naznačit, že je to furt o tom konzumování a o těch drahejších dárkách.*“¹⁵⁹ „*No vadí mi ta obrovská komercializace. To vidíte furt, jak lidi nutějí, aby kupovali co nejvíc věcí a lidi jsou zblblý, tak kupujou, i když to nikdo*

¹⁵⁷ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

¹⁵⁸ Resp. č. 3: žena, 63 let, SOU, v důchodu.

¹⁵⁹ Resp. D: muž, 39 let, VŠ, podnikatel.

nepotřebuje.“¹⁶⁰ „No to šílenství kolem, ani nejde o ty obchody a tak, ale prostě jak lidi sami blázní s tím, co všechno musí udělat, nakoupit, upéct... přijde mi, že lidi se z ničeho nic zblázní a neřeší nic jinýho a to třeba dva tři měsíce dopředu.“¹⁶¹ Mladá maminka měla ohledně předčasné výzdoby v obchodech výstižný postřeh: „Třeba mně ty Vánoce v podstatě odkouzly ty krámy, hypermarkety, protože pro mne bylo vždycky to očekávání podpořeno výzdobou, ale když ji vidíte už v říjnu, nebo teda listopadu, tak se na ty Vánoce přestanete těšit, protože to trvá prostě dlouho než přijdou a vlastně jste přesyceni těch cingrlátek a koled.“¹⁶² Tato poznámka naznačila, proč lidé nemají rádi předčasnou vánoční výzdobu v obchodech. Snad vnitřně cítí, že se tím vytrácí jisté kouzlo.

Protože nikdo¹⁶³ nemluvil o Santa Clausovi, chtěla jsem vědět, jak tuto, nám všem obchodníky vnucovanou, postavu vnímají. Všichni se jednoznačně shodli na tom, že i když tohoto staříka v červeném oděvu vídají často jak v obchodech tak i v televizi, nijak jim nevadí, protože se v jejich rodinách stále drží Ježíšek a ani jejich děti nikdy nenapadlo, že by dárky nosil někdo jiný.

Náročné přípravy¹⁶⁴ na Vánoce nikdo moc negativně nevnímá. Většina považuje nutné přípravné práce za nedílnou součást aktivit, které k tomuto svátku patří. Pro devětadvacetiletou ženu v domácnosti je předvánoční úklid dokonce relaxací: „... já si pomalu uklízím, pozvolna si uklízím... mně to baví, je to pro mně takový relax.“¹⁶⁵ Jen jedna z dotazovaných žen s povzdechem uvedla, že musí vyvařovat na svátky: „... já Vánoce prožívám vyloženě negativně... pokud musím stát u plotny a starat se o vaření...“¹⁶⁶

Našly se i názory, které ani tak nesouvisely s negativy či nedostatky vánočních svátků, ale spíše – z pohledu respondentů – s „nesprávnou“ soudobou vánoční atmosférou. Respondenti hovořili o tom, že lidé tyto svátky nevnímají tak, jak by měli: „Právě mně přijde, že jako se nám pořád snaží naznačit, že je to furt o tom konzumování a o těch drahejších dárkách. Málokdy se upozorní na to, že je to čas, kdy si ti lidi mají odpočinout a mají se poslechnout a mají být spolu. Právě ten důvod těch Vánoc byl takovej, aby ti lidé společně ten čas trávili, ať jsou věřící nebo ne, tak by jim to mělo přinést něco společnýho. Když mají tu šanci těch

¹⁶⁰ Resp. H: žena, 32 let, SŠ, recepční.

¹⁶¹ Resp. CH: muž, 34 let, SŠ, asistent v CK.

¹⁶² Resp. E: žena, 31 let, SŠ, asistentka/ na mateřské dovolené.

¹⁶³ Nikdo z dotazovaných se nezmiňoval o Santa Clausovi ani jako o nositeli dárků, ani jako o vánoční ozdobe (např. na stromečku či zdobném prvku v bytě/domě). Výjimkou byl respondent D, který na dotaz ohledně budoucnosti Vánoc poznamenal, že je možné, že tato postava nahradí Ježíška.

¹⁶⁴ Především se jedná o pečení cukroví, uklízení, mytí oken, popřípadě o výzdobě obydlí.

¹⁶⁵ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

¹⁶⁶ Resp. č. 1: žena, 58 let, SŠ, v domácnosti.

několika volnejch dní.“¹⁶⁷ „... mi vadí, že někteří lidi si ty Vánoce jenom odbydou, že to neberou tak nějak svátečně, ani to jídlo nemají pořádný nebo správný.“¹⁶⁸ Jednatřicetileté mamince na mateřské chybí skromnost, radost z obyčejného dárku: „Vemte si že dneska se každý předhání v ceně dárků nebo tak, šílej z toho, aby koupili něco, co je prostě drahý...“¹⁶⁹ Podobně si posteskla i další respondentka, která si tohoto nešvaru všímá obzvláště u dospívající mládeže: „Vadí mi, když k nám přijdou manželovy děti z prvního manželství. Jsou takoví nevychovaní, pořád mají málo, chtějí to, co mají děcka ve škole, co je módní. To se mi nelíbí, že nic neocení.“¹⁷⁰

Dále jsem se snažila zjistit zda respondenti nejen vnímají něco negativně, ale zda jim něco na Vánocích chybí, zda něco postrádají. Někteří rovnou odpověděli, že jim nechybí vůbec nic. Jiní postrádají právě ten klid, který je s Vánoci často spojován: „Kdyby třeba lidi tolik nešileli, tak si myslím, že by ty Vánoce byly klidnější.“¹⁷¹ „Ale jako víc bych přivítal ten klid... nebyl takový shon, to mi na tom teďka vadí jo.“¹⁷² Někteří postrádají dobré mezilidské vztahy, jako například mladá policistka (ovlivněna svým povoláním), která se zmínila o tom, že by byla ráda, kdyby se k sobě lidé chovali pěkně i jindy než jenom o Vánocích: „Mně by se líbilo, kdyby lidi byly na sebe hodní celý rok, dokonce je to takový, že jakoby někdo poručil, že na Vánoce mají být všichni hodní, tak jsou, ale pak se chovají zase špatně.“¹⁷³

Dalším dotazovaným chybí atmosféra, především ta, kterou si pamatují z dětství: „Jo, dřív to bejvalo jiný. Hlavně, když jsem byla menší. Děti to přeci jen prožívají jinak. Všechno bylo takový kouzelný. Dneska už to tak neberu. Chybí mi takové to nadšení, očekávání.“¹⁷⁴ „Já pocházím ze sedmi dětí a ta atmosféra byla tehdy úplně jiná. My se těšili z každé maličkosti. Dneska se už všechno dá koupit... Do dětství bych se vrátila ráda, bylo to prostě jiný.“¹⁷⁵ „Asi to větší kouzlo, co bylo dřív... Takový to kouzlo, co jsem viděla dřív, ale asi to bylo pro to, že jsem to viděla dětskýma očima...“¹⁷⁶ Na vzpomínky z dětství odkazovaly v podstatě shodně obě generace. Především pohled na vánoční svátky dětskýma očima je

¹⁶⁷ Resp. C: žena, 30 let, VŠ, OSVČ.

¹⁶⁸ Resp. č. 8: muž, 65 let, SŠ, v důchodu. Tento respondent zdůraznil, že ke „správné“ atmosféře náleží i odpovídající tradiční pokrmy.

¹⁶⁹ Resp. E: žena, 31 let, SŠ, asistentka/ na mateřské dovolené.

¹⁷⁰ Resp. G: žena, 29 let, SŠ, policistka.

¹⁷¹ Resp. H: žena, 32 let, SŠ, recepční.

¹⁷² Resp. č. 2: muž, 59 let, SOU, opravář motorových vozidel podnikatel.

¹⁷³ Resp. G: žena, 29 let, SŠ, policistka.

¹⁷⁴ Resp. I: žena, 34 let, SŠ, prodavačka.

¹⁷⁵ Resp. č. 4: žena, 59 let, SOU, poštovní úřednice.

¹⁷⁶ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

jedním z důvodů, proč i dnes lidé Vánoce slaví s takovým nadšením, nasazením a snaží se, aby bylo vše „tak jak má být“.¹⁷⁷

Jelikož se Vánoce slaví hlavně s rodinou, někteří z dotazovaných si posteskli, že jim schází jejich zesnulí příbuzní: „*Mně na těch Vánocích ani nic nechybí, spíš kdyby žili příbuzní a rodiče.*“¹⁷⁸ „*Jo, když žila babička, bylo to jiný...*“¹⁷⁹ Lidé se snaží na ně zavzpomínat aspoň přípitkem nebo návštěvou hřbitova před či po Vánocích. Vánoce jsou tedy nejen rodinnou oslavou plnou dárků, ale rovněž i obdobím vzpomínek na vlastní dětství či na příbuzné, kteří už tento svět opustili a jejichž přítomnost právě v těchto svátečních dnech pozůstalým nejvíce schází.

5.4 Budoucnost slavení Vánoc

Základ slavení Vánoc zůstává po dlouhá období téměř stejný: bohatý štědrovečerní stůl a na něm „tradiční pokrmy“¹⁸⁰, setkání celé rodiny, dodržování alespoň jednoho vánočního zvyku, např. rozkrajování jablíčka či nevstávání od štědrovečerního stolu¹⁸¹. V této souvislosti jsem chtěla zjistit pohled respondentů na budoucnost Vánoc.

Na otázku, zda si dotazovaní myslí, že ve slavení Vánoc nastanou do budoucna nějaké změny, mi podstatná skupina respondentů odpověděla, že se zřejmě změní v komerční svátek: „*Myslím si, že po té věřící stránce se to ještě víc odcizí a opravdu se ujme ten úchvatný trend nakupování a předvádění se, nazdobování těch domů a všechno na efekt... tak se to opravdu blíží k té komercializaci a tomu americkému stylu trávení vánočních svátků...*“¹⁸² „*Tak změny, ono to je těžký takhle říct jaký změny. Co to takhle pozoruju, tak se od dob mého mládí ty Vánoce změnily, no. Dneska už je to o tý komerci. Co kdo koupí, za kolik... Prostě se na nich vydělává.*“¹⁸³ Jeden z respondentů dokonce vyslovil málo pravděpodobnou domněnku, že spolu s komercí a rozvojem byznysu „dojde i na Ježíška“, který podle jeho názoru ustoupí postavě Santa Clause: „*Jediná změna, tak asi místo Ježíška bude chodit Santa Claus. Jak budou obchodní řetězce prostě aktivní no. Budou se snažit z toho udělat ještě větší byznys než je.*“¹⁸⁴

¹⁷⁷ Každý si zavzpomíná na své dětství a chce podobné zážitky dopřát i vlastním potomkům.

¹⁷⁸ Resp. č. 8: muž, 65 let, SŠ, v důchodu.

¹⁷⁹ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

¹⁸⁰ Tedy bramborový salát, kapr, vánočka, cukroví atp.

¹⁸¹ Tento zvyk se dodržuje v rodinách u většiny respondentů.

¹⁸² Resp. C: žena, 30 let, VŠ, OSVČ.

¹⁸³ Resp. č. 7: muž, 60 let, SOU, podnikatel.

¹⁸⁴ Resp. D: muž, 39 let, VŠ, podnikatel.

Další z respondentů však v této souvislosti uvažovali o dvou možnostech – buď budou vánoční svátky materiální záležitostí¹⁸⁵, a nebo naopak, že lidé zpomalí a vrátí se k duchovnímu aspektu Vánoc: „*Já si myslím, že se ty Vánoce budou slavit dál, otázkou je, jestli se ti lidi budou víc přiklánět k té duchovní stránce nebo materiální.*“¹⁸⁶ „*Možná budou ještě víc komerční nebo se to naopak nějak zpomalí...*“¹⁸⁷ „*Možná budou konzumnější nebo naopak střídmejší. Záleží na tom, jestli lidi dostanou rozum.*“¹⁸⁸ „*Dneska je to hlavně o dárcích a jídle, ale co slyším a vidím kolem sebe, někdo se snaží navrátit k tradicím.*“¹⁸⁹

Někteří z dotazovaných respondentů tuto otázku přímo vztahovali osobně na sebe, tedy uvažovali nad tím, jak se změní oslava tohoto svátku v jejich rodině: „... *mám malýho syna a nevím jaký to bude za deset let až mu bude patnáct. Už to nebude prostě o tom malým děťátku, jako je to doted'. Myslím si, že Vánoce, to bude úplně jiný směr, že nás to hodí úplně někam jinam...*“¹⁹⁰ „*Jo, kdyby pak byly nějaký další rodiny, tak by to mohlo být veselejší s dětma. Vnoučata už jsou důvod něco vyměřet.*“¹⁹¹ Našlo se i několik názorů, že se v oslavách Vánoc nic nezmění, že to bude stejné jako nyní: „*Vánoce se budou slavit asi furt a myslím, že i za deset let to bude podobný, to se nemá už kam posunout...*“¹⁹²

Dotazované osoby se zmiňovaly, i když jen okrajově, i o tradicích a zvycích¹⁹³, které o tomto zimním svátku dodržují. Proto jsem jim položila otázku, zda si myslí, že vánoční tradice a obyčejy ustupují. Podstatná část ze souboru respondentů byla toho názoru, že tradice nejen ustupují, ale spíše mizí: „*Tak my žádný ty zvyky neděláme. Jako tradičně se sejdeme, ale jinak nějaký to házení pantoflem, to ne... Ti mladí už to nedodržují vůbec, takže asi se ty tradice zapomenou.*“¹⁹⁴ Jeden starší respondent ze skupiny dotazovaných je dokonce přesvědčen, že proces zániku vánočních zvyků již je završen: „*Mně přijde, že už ty tradice*

¹⁸⁵ V současné konzumní společnosti hraje materiální stránka stále větší roli. Ve svém výzkumu jsem nerealizovala rozhovory s nejmladšími aktéry oslav Vánoc – s dětmi. Přesto bych alespoň v této poznámce uvedla překvapivé reakce dětí z ankety uvedené v magazínu Mladé fronty dnes. Ty na Vánocích nejvíce oceňují dárky a více volna. Rovněž už od útlého dětství vnímají časnou výzdobu v obchodech jako komerční tah na zákazníky: Magazín Dnes, 48/2011, s. 73; obdobně se materiální faktor ohlásil i v kresleném vtípku Vladimíra Renčína v deníku Právo [19. 12. 2011, str. 8], kde dva dospělé postavy a jejich dítě shlíží k nebi a pod obrázkem je lapidární text: JEŽÍŠEK, NEBO SANTA KLAUS, KDO VYHRAJE? KDO TOHO PŘINESE VÍC.

¹⁸⁶ Resp. č. 2: muž, 59 let, SOU, opravář motorových vozidel/ podnikatel.

¹⁸⁷ Resp. F: muž, 35 let, VŠ, IT technik.

¹⁸⁸ Resp. E: žena, 31 let, SŠ, asistentka/ na mateřské dovolené.

¹⁸⁹ Resp. H: žena, 32 let, SŠ, recepční.

¹⁹⁰ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

¹⁹¹ Resp. č. 1: žena, 58 let, SŠ, v domácnosti. Tento výrok opět potvrzuje význam slavení Vánoc zejména pro mladší děti.

¹⁹² Resp. č. 5: muž, 58 let, VŠ, počítačový grafik.

¹⁹³ Především se skupina respondentů zmiňovala o rozkrajování jablka nebo o pouštění lodiček ze skořápek ořechů. Rovněž se dodržuje zvyk nevstávat od štědrovečerního stolu.

¹⁹⁴ Resp. č. 9: žena, 59 let, SOU, pokojská.

dávno zmizely...“¹⁹⁵ Zástupci mladší generace také vypovídali, že tradice dodržované o vánočním období už lidi tolik neoslovují: „... ale celkově ty tradice si myslím, že opadly.“¹⁹⁶ „To rozhodně. Určitě [tradice ustupují]. V dnešní době nikdo nic neslaví.“¹⁹⁷

Naopak v protikladu s těmito názory si někteří z respondentů myslí, že určité zvyky se stále dodržují a dodržovány budou, tedy, že vánoční tradice zcela nevyumizí, ale zůstanou v určité omezené podobě: „My to sice tak nějak dodržujeme sporadicky... Myslím si, že prostě lidi dodržují určitých pár zvyků...“¹⁹⁸ „Myslím si, že to půjde nějakým tím středem no.“¹⁹⁹

O tom, že na dodržování vánočních tradic a zvyků má vliv rodina a to hlavně více generační, se zmínil devětatřicetiletý domácí kutil: „To je vždycky otázka prostředí, otázka rodiny. Pokud ta rodina žije v několika generacích, tak se ty tradice udrží dýl, než když se ta rodina rozprchne. Nepotkává se, tak... někdy ti starý na tom lpěj, furt to musí být podle nich...“²⁰⁰ Tato zmínka o „lpění na tradicích“ je však v rozporu s výpověďmi respondentů ze skupiny šedesátníků, neboť nikdo z nich se nezmínil o tom, že by nějakým způsobem trval na dodržování určitých zvyků.

V současné době se dodržuje jen několik málo svátků. Z nich jsou Vánoce těmi nejvýraznějšími a nejvýznamnějšími. Jelikož se však vztah k tradicím, zvykům a právě i svátkům vytrácí, zajímalo mne, zda si respondenti myslí, že je možné, aby oslava Vánoc zcela vymizela. Všichni ze souboru dotazovaných striktně odmítají, že by Vánoce úplně zanikly: „Vánoce jsou tady zaběhlý natolik, že by asi nevyumizely.“²⁰¹ „To ne... to nevyumizí... to by bylo úplně, to by člověk neměl jak nahradit ty Vánoce. Ty Vánoce jsou tradičnější, víc zažitý jako. Lidi na to jsou zvyklí, takže to slavěj no...“²⁰² „To si myslím, že už je tak zakořeněný... Tak si nedovedu představit, že by zmizely.“²⁰³

Někteří respondenti vidí v tom, že Vánoce nevyumizí, i komerční důvody: „... to si nenechaj vzít obchodníci, to si nenechaj vzít odbory.“²⁰⁴ „Tak je to zakořeněný, a i kdyby se tomu lidi chtěli postupně vyhnout, tak jim to ti obchodníci, televize, reklamy, ti všichni jim to

¹⁹⁵ Resp. č. 7: muž, 60 let, SOU, podnikatel.

¹⁹⁶ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

¹⁹⁷ Resp. C: žena, 30 let, m VŠ, OSVČ.

¹⁹⁸ Resp. H: žena, 32 let, SŠ, recepční.

¹⁹⁹ Resp. č. 2: muž, 59 let, SOU, opravář motorových vozidel/ podnikatel.

²⁰⁰ Resp. D: muž, 39 let, VŠ, podnikatel.

²⁰¹ Resp. C: žena, 30 let, m VŠ, OSVČ.

²⁰² Resp. B: muž, 39 let, SOU, čistič komunikací.

²⁰³ Resp. č. 1: žena, 58 let, SŠ, v domácnosti.

²⁰⁴ Resp. D: muž, 39 let, VŠ, podnikatel.

budou připomínat. Mají z toho peníze...²⁰⁵ „Hypermarkety si tenhle svátek nenechají vzít, to bude furt o tom, aby si lidi něco koupili...“²⁰⁶

Křesťanskou tradici jako důvod zachování vánočních svátků uvedl pouze devětapadesátiletý mechanik: *„Určitý procento lidí bude veliký, těch křesťanů. Ti se budou snažit ty svátky udržovat.“²⁰⁷*

Na závěr rozhovorů se respondenti ještě jednou zamýšleli nad vánočními svátky a nad tím, co jim přináší a jaký k nim mají vztah: *„Tak samozřejmě ty Vánoce jsou krásný, že jo. Ono tě to dostane, i když si člověk řekne, já ty Vánoce slavít nebudu.“²⁰⁸ „Člověk se zahloubá do sebe, určitě. I ty lidský starosti, vzpomínky třeba, člověk si je přemílá v hlavě, že jo.“²⁰⁹* Mnozí ze souboru dotazovaných opět zdůraznili, že se hlavně sejdou s rodinou, zavzpomínají si na zesnulé příbuzné, odpočinou si a vychutnají klid: *„Asi si uvědomit to, že jsou lidi pohromadě.“²¹⁰ „... že oprášíme starý věci, vytáhneme ty tajné zásoby co máme. Vzpomínky, a že to společně projdem, děláme to společně...“²¹¹ „Je to takový, že se prostě člověk na něco těší, těší se na dárky, na rodinu, na pohodu, na tu atmosféru jakoby štěstí. To štěstí mi přijde, že je o Vánocích takový jakoby hmatatelný. Lidi jsou prostě šťastní...“²¹²*

Z většiny těchto a z řad dalších obdobných výpovědí vyplývá, že navzdory komerčním tlakům reflektují respondenti oslavu Vánoc a jejich význam především jako svátek rodinné pospolitosti, jako příležitost k setkávání v atmosféře pohody či dokonce štěstí.

²⁰⁵ Resp. I: žena, 34 let, SŠ, prodavačka.

²⁰⁶ Resp. č. 7: muž, 60 let, SOU, podnikatel.

²⁰⁷ Resp. č. 2: muž, 59 let, SOU, opravář motorových vozidel/ podnikatel.

²⁰⁸ Resp. A: žena, 29 let, SŠ, na mateřské dovolené.

²⁰⁹ Resp. č. 2: muž, 59 let, SOU, opravář motorových vozidel/ podnikatel.

²¹⁰ Resp. č. 1: žena, 58 let, SŠ, v domácnosti.

²¹¹ Resp. C: žena, 30 let, VŠ, OSVČ.

²¹² Resp. I: žena, 34 let, SŠ, prodavačka.

6. Závěr

Vánoční svátky představují v našem prostředí nejvýznamnější svátky kalendářního roku obecně a v zásadě tuto skutečnost potvrdil i pohled skupiny oslovených respondentů jako celku.

Na základě analýzy rozhovorů, které jsem v rámci svého výzkumu realizovala, jsem došla k následujícím dílčím závěrům:

Jednoznačně pro naprostou většinu respondentů znamenají Vánoce především období rodinné pohody a setkání s příbuznými. Z rozhovorů vyplynulo, že Vánoce jsou respondenty vnímány především jako rodinný svátek, období, kdy se sejde celá rodina nebo alespoň její část. Společné chvíle u bohatého stolu či při rozbalování dárků pod stromečkem jsou pro dotazované tím, co Vánoce dělají Vánoci. Štědrý večer je pro rodinu často mnohem důležitější než např. narozeniny nebo jiné rodinné události. Pro mnohé respondenty je vánoční období jakýmsi završením roku, resp. koncem starého roku. Silvestrovské oslavy jsou pak vnímány jako přechod do roku Nového, ale již nejsou brány jako rodinná záležitost.

První asociace, která dotazované napadla při slově Vánoce, byla většinou spojena s atributy a symboly tohoto svátku. Nejvýznamnějším symbolem je vánoční stromeček. O jehličnatém stromku mluvila podstatná část respondentů. Jiní na něj nepřímo odkazovali, když se zmiňovali o vánočních ozdobách na stromeček, především o skleněných koulích či o samotné vůni jehličí. Znalost symboliky vánočních atributů byla však u většiny respondentů mlhavá, neboť ty plní podle jejich reflexe především ozdobnou funkci, popřípadě navozují vánoční atmosféru. Někteří ze souboru respondentů k Vánocům přiřazovali své individuální příjemné zážitky spojené především s dětstvím a mládím.

Rovněž je velmi silná i potřeba vánoční atmosféry, i když se většina ze skupiny dotazovaných o ni nezmiňovala přímo. Především je velmi důležité světlo, ať už zapálené svíčky v obydličích, či rozsvícených světélek na zahradě a ve městech, nebo zářících obchodních centrech.²¹³ Kromě světla je pro respondenty důležitá vůně a to především vůně jehličí. Zřejmě i proto většina z dotazovaných upřednostňuje živé stromky nebo při nejmenším natrhané větvičky jehličnanů.

²¹³ Jen jedna osoba ze skupiny respondentů (resp. č. 6: žena, 62 let, SOU, cukrářka) označila světlo přímo jako důležitý atribut Vánoc. Ostatní dotazovaní si Vánoce rovněž nedokáží představit bez světla, avšak o tomto symbolu se většinou často zmiňovali pouze nepřímo.

S přípravami na Vánoce začínají dotazovaní v období adventu, avšak samotný advent neslaví, respektive neprožívají jako duchovní přípravu. Jediné, co z něj zůstalo, je adventní věnec²¹⁴ a zapalování svíček, které jsou na něm. Všichni, kromě jedné z dotazovaných²¹⁵, v tomto období nakupují dárky, uklízí a pečou cukroví. Doba, kdy byl advent časem půstu a jakéhosi celkového zklidnění a duchovního očekávání oslavy Narození Páně, již nikomu nic neříká. Výjimkou byl jediný devětapadesátiletý respondent²¹⁶, který vnímá období Vánoc v křesťanském duchu.

Nedílnou součástí Vánoc jsou dárky. Dárek pod vánočním stromkem je vnímán i trochu jinak než dárky dávané při jiných příležitostech. Zřejmě v tom hraje roli vzpomínka na dětství, kdy se každý těšil na Ježíška. Upřednostňovány jsou ovšem praktické dárky a to nejen z finančních důvodů, ale jednoduše proto, aby se takové předměty daly využít a neproměnily se na nepotřebné haraburdí. Takový dárek je však navíc připomínkou na dárce. Všichni dotazovaní se shodli na tom, že se dárky dávají především dětem. Pro ně je radost vybírat hračky a poté sledovat překvapivé reakce na rozbalený dárek. Pro dospělé je vybírání darů náročnější a tak se v některých rodinách řídí výběr dohodou. V někdy taková dohoda funguje, jindy se porušuje dáváním drobností navíc. Dárci tím chtějí dát najevo, že si dotyčného váží, že jej mají rádi a zároveň ho chtějí alespoň nějakou maličkostí překvapit.

Štědrý večer probíhá téměř u všech rodin podobně. Především téměř stejný je štedrovečerní stůl. Bramborový salát a kapr jsou považovány za základ slavnostního jídla, které je určeno především pro tento svátek. Kromě kapra se stala tradičním vánočním pokrmem v případě mě skupiny respondentů žijících ve středních Čechách i vinná klobása, která je spolu se smaženými řízkami, nebo obměnami kapra v dnešních domácnostech jakousi nástavbou zmíněného základu. Tato nejslavnostnější večeře v roce je vnímána jako opravdová hostina. Její význam se tedy v průběhu staletí nezměnil. Společné jídlo je považováno za jeden z nejdůležitějších aspektů slavnostního večera. Především je důležité v domácnostech, kde se Vánoce slaví s širší rodinou či větším okruhem příbuzných. Taková hostina navozuje stejně jako v pradávných časech pocit sounáležitosti. Rovněž závěrečný přípitek vnímají dotazovaní jako důležitou součást večeře, neboť si popřejí pevného zdraví a rovněž si připijí na shledání v příštím roce.²¹⁷

Po Štedrovečerní večeři následuje usazení k vánočnímu stromku a rozbalování darů. Ostatní činnosti spojené s tímto časem jsou v každé rodině individuální. Většinou si jednotliví

²¹⁴ Ten je ovšem jednoznačně považován za prvek vánoční výzdoby.

²¹⁵ Resp. č. 3: žena, 63 let, SOU, v důchodu.

²¹⁶ Resp. č. 2: muž, 59 let, SOU, opravář motorových vozidel/podnikatel.

²¹⁷ Připíjení na zdraví a shledání se v příštím roce je rovněž běžnou součástí oslav Nového roku.

členové rodin povídají, baví se. Běžné je sledování televizních pohádek, které se staly jakousi moderní tradicí Vánoc.

Z dodržování různých zvyků, které naši předci dělávali o Štědrém večeru, toho moc nezbylo. Je to dáno především tím, že dnes lidé na magickou moc určitých úkonů nevěří. Zvyky jsou dnes především zábavou pro děti nebo zpestřením večera. Nejrozšířenějším zvykem je krájení jablek či pouštění lodiček. Mezi dotazovanými se našlo několik zmínek o házení pantoflem a vzpomínka na již dávno zapomenutý zvyk dodržovaný otcem respondenta²¹⁸, a to dávání slámy či sena jak pod stůl, tak i hospodářským zvířatům.²¹⁹ Přežívání pověr v naší společnosti však nelze vůbec vyloučit. Je tedy pravděpodobné, že někteří se magickým praktikám prováděným o Vánocích vyhýbají právě z důvodu pověřivosti.

Nejvíce negativně vnímají respondenti komerční stránku vánočních svátků. Skupině dotazovaných především vadí to, že lidé se snaží nakoupit velké množství mnohdy nepotřebných a drahých dáreků a obchodníci je v tom s velkou ochotou podporují. Rovněž je rozčiluje brzká vánoční výzdoba v obchodech, která začíná už v říjnu. Jak poznamenala jedna z respondentek, předčasná výzdoba kazí celkové těšení se na Vánoce: „... ale když ji vidíte už v říjnu, nebo teda listopadu, tak se na ty Vánoce přestanete těšit.“²²⁰

Podstatná část ze skupiny dotazovaných se na Vánoce těší. Některé z nich však mrzí, že se z nejdůležitějšího rodinného svátku vytratilo jisté kouzlo. To především pociťují starší lidé, u kterých už děti odrostly a mají své životy. Naopak mladé rodiny s malými dětmi opět nalézají o Štědrém večeru pověstné magično a tajemno, neboť se i v dospělých probouzí jisté očekávání či touha po překvapení. Všichni respondenti mají vánoční období spojené především s dětstvím, a proto se snažili a snaží vytvářet podobnou atmosféru pro své ratolesti nebo vnuky. Z tohoto důvodů některé rodiny usilují o udržování tradic, které rodiče znají ze svého mládí, popřípadě chtějí dopřát svým dětem pocit tajemna, které s sebou některé zvyky přinášejí. Někteří v dětech znovunalézají smysl toho, proč Vánoce slavít.

Pro některé ze souboru respondentů jsou vánoční svátky časem vzpomínek na zesnulé příbuzné, s tím je spojeno i určité zamyšlení či pozastavení se nad vlastním životem.²²¹

²¹⁸ Resp. B: muž, 39, SOU, čistič komunikací.

²¹⁹ Vánoční sláma se používala k věštění a rovněž v magických úkonech pro povzbuzení plodnosti dobytka či bohaté úrody. Tento zvyk je dnes pro většinu lidí v podstatě neznámý a bylo pro mne velmi překvapivé, že se o něm zmínil respondent ze skupiny třicátníků.

²²⁰ Resp. E: žena, 31 let, SŠ, asistentka/ na mateřské dovolené.

²²¹ Srovnej viz. Sokol, J.: Člověk a náboženství, Praha, Portál, 2004, s. 22.

Skupina respondentů nemá ohledně budoucnosti slavení Vánoc pocit, že by tento nejvýznamnější svátek roku zanikl. Naopak jsou toho názoru, že Vánoce jsou v nás všech silně zakořeněny. Jak poznamenala jedna z dotazovaných, člověk s věkem vnímá Vánoce jinak, ale jejich slavení zůstává stejné: „*Nevím, v čem by se to mohlo změnit... Jen se to mění s tím, jak je člověk starší, tak ty Vánoce vnímá trochu jinak, ale jako slavení je pořád stejný.*“²²²

Původně jsme předpokládala, že se výpovědi dvou generačních skupin respondentů budou v jednotlivých aspektech nějakým způsobem lišit právě podle věku. Tento předpoklad se nenaplnil. Analýza dat z rozhovorů vedených se skupinou mladších a starších respondentů podstatně rozdíly ve výpovědích k dílčím otázkám ohledně slavení vánočních svátků neprokázala. Případné rozdíly či rozdílnosti souvisejí spíše než s věkem respondentů s jejich individuální situací. Pokud bychom chtěli nastínit alespoň nějakou pomyslnou hranici rozdílných reflexí, spočívala by spíše v přítomnosti nebo absenci menších dětí v rodinném či širším příbuzenském kolektivu v průběhu štedrovečerního dne a hlavně večera při rozdávání dárků.

Způsob jakým lidé tráví vánoční čas, má na jedné straně individuální podobu, a to podle počtu osob i rodinné situace ovlivněné především přítomností menších dětí v rodině/domácnosti. Na druhé straně existují určité společné znaky jako např. vánoční symboly (stromček, ozdoby, světla) a vánoční, zejména štedrovečerní pokrmy.²²³ I když i zde dochází k drobným změnám či posunům. I přesto, že se částečně proměnily způsoby jakými lidé vánoční čas tráví, nadále působí odkaz našich předků. Oslava Vánoc se přenáší z generace na generaci a je nedílnou součástí svátečních chvil každého jedince a každé rodiny. I přes drobné obměny či inovace zůstává tedy základ a charakter nejvýznamnějšího svátku v roce stále stejný, což potvrdily výpovědi naprosté většiny respondentů.

²²² Resp. I: žena, 34 let, SŠ, prodavačka.

²²³ Tyto symboly tvoří pravé české Vánoce.

Použité prameny a literatura

BACHTIN, Michael.

Francois Rabelais a lidová kultura středověku a renesance. Praha: Argo, 2007.

DISMAN, Miroslav.

Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele. Praha: Karolinum, 2002.

ELIADE, Mircea.

Posvátné a profánní. Praha: Oikúméné, 2006.

FROLEC, Ladislav.

Vánoce v české kultuře. Praha: Vyšehrad, 2007.

FROLCOVÁ, Věra a Eva VEČERKOVÁ.

Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury. Praha: Vyšehrad, 2010.

GENNEP, Arnold Van.

Přechodové rituály. Lidové noviny, 1997.

GILLIS, John R.

A world of their own making; myth, rituál and the quest for family values. Harvard university press, 1997.

GREIFOVÁ, Petra.

Současný význam Vánoc. Rukopis. FHS, 2007.

HENDL, Jan.

Kvalitativní výzkum. Praha, 2005.

KOURA, Petr a Pavlína KOUROVÁ. České Vánoce od vzniku republiky do sametové revoluce. Praha: Dokořán, 2010.

KRÁLÍČKOVÁ, Lucie.

Vánoční dar v kontextu české společnosti aneb Problematika symbolické směny z pohledu sociální a kulturní antropologie. Rukopis. FHS, 2005.

KŘEPELKOVÁ, Markéta.

Reflexe pražské vánoční atmosféry: vánoční atmosféra v Praze ve 30. letech 20. století a v současnosti. Rukopis. FHS, 2003.

PŠENIČKOVÁ, Jana.

Nic extra, ale ty dárky ujdou. Magazín dnes, 2011, č. 48, s. 73.

SOKOL, Jan.

Člověk a náboženství. Praha: Portál, 2004.

VAVŘÍNOVÁ, Valburga.

Malá encyklopedie Vánoc. Praha: Libri, 2001.

ZEMAN, Jiří.

Hoj ty štedrý večere aneb Jak se slavily Vánoce ve staré Praze. Třebíč: Akcent, 2007.

ZÍBRT, Čeněk.

Veselé chvíle v životě lidu českého. Praha: Vyšehrad, 2006.

Internetové zdroje:

Moodle.fhs.cuni.cz. [citováno 6. 4. 2011].

Dostupné z WWW: < <http://moodle.fhs.cuni.cz/mod/resource/view.php?id=8839> >.

Moodle.fhs.cuni.cz. [citováno 6. 4. 2011].

Dostupné z WWW: < <http://moodle.fhs.cuni.cz/mod/resource/view.php?id=8388> >.

Vanoce.1px.cz. [citováno 25. 12. 2011].

Dostupné z WWW: < <http://vanoce.1px.cz/historie/vanocni-stromek.html>>.

ŠEBELOVÁ, Kateřina. Tradice vánočních stromů republiky [online]. c.2007 [cit. 25. 12. 2011]. Dostupné z WWW:

< <http://www.velkaepocha.sk/200712123921/Tradice-vanocnich-stromu-republiky.html> >.